

„Kegyetlensége miatt megsemmisült a hitel igen erős köteléke”

Az adósrabszolgaság eltörlésének liviusi interpretációja

Hévízgyörki Máté

2024. 01. 14.

Tartalom

Tartalom.....	2
1. Propozíció.....	4
2. A „próza költője” és az „epikus próza”	6
3. Történeti kontextus Liviusnál és Liviuson túl	11
3.1 A <i>nexum</i>	12
3.2 A <i>lex Poetelia</i> történeti kontextusa	13
3.3. A liviusi kontextus	15
4. Az adósrabszolgaság eltörlésének története	16
5. A történet értelmezési lehetőségei	17
5.1. A narratívából kilógó korrajz.....	17
5.2 Verginia párja: Publilius „Rómát megmentő alakja”	22
5.3. A szabálytalan <i>exemplum</i>	26
5.4 A kutatás egy újabb lehetséges iránya	28
6. Konklúzió	28
7. Bibliográfia.....	31

A Római Köztársaság korai eseményeinek jórészeről, így a *nexum* i. e. IV. század végi eltörléséről sem maradt korunkra hiteles elbeszélés. Öt helyen olvashatjuk a történetek leírását: Cicerónál, Varrónál, halikarnassosi Dionysiosnál, Liviusnál és Valerius Maximusnál, valamint Sallustius¹ utal rá röviden. A legkorábbi három szövegrész a Köztársaság utolsó éveiből maradt fenn, ezek közül is első Cicero i. e. 51-ben kiadott *De re publicá*jának egy néhányszavas gondolata (2.59):

cum sunt propter unius libidinem omnia nexa civium liberata nectierque postea desitum

„amikor egyetlenegy valaki önkényes² fellépésével eltörölte a polgárokat sújtó egész adósrabszolgaság rendszerét, és végleg felhagytak ilyen kötelességek vállalásával”³

Második a fennmaradtak közül Varro i. e. 47 és 45 között született, de csak i. e. 43-ban kiadott *De lingua Latiná*ja, annak is a ritka és nehezen magyarázható szavakkal foglalkozó VII. könyve. A *nexum*ot tárgyaló „szócikk” befejezéseként megemlíti, hogy C. Poetilius Libo Visulus dictatorsága alatt⁴ eltörölték az adósrabszolgaság intézményét, ennek okát és körülményeit nem tárgyalja, mindössze a *nexus*ok felszabadításának módját (*De lingua Latina* 7.105.).

A történetnek halikarnassosi Dionysios munkájában, az *Antiquitates Romanae*ban is fennmaradt egy, az eddigieknél jóval részletesebb variációja (16.5.1-3):

ἔτι δὲ τούτου θαυμασιώτερον ἔπραξαν οὐ πολλοῖς πρότερον χρόνοις, καίτοι περὶ δοῦλον σῶμα γενομένης τῆς ὕβρεως

¹ *Neque quoquam nostrum licuit more maiorum lege uti neque amisso patrimonio liberum corpus habere* („Senki sem kereshetett közülünk ősi szokás szerint oltalmat a törvényben, a családi birtokok elvesztése után senki sem rendelkezhetett szabadon akárcsak a testével is.”; *Catilina összeesküvése* [33.1]. Sallustiust Ahlberg (1919) szövegkiadása alapján, Kurucz Ágnes (1978) fordításában közli a dolgot) Ennek jelentőségét mindössze Magdelain hangsúlyozza. Magdelain 1990. 710-711.: „Ce texte ne dit pas que cette loi vénérable substitua l'exécution sur le biens à l'exécution sur la personne il vante simplement les bienfaits de la cessio bonorum, qui met le débiteur à l'abri de la contrainte par corps. [...] Salluste interprète la loi Poetelia comme si elle était une première version de la *lex iulia de pecuniis mutuis*.”

² ti. *libido*: kéjvágyó

³ A *De re publicá*t Mueller (1889) szövegkiadása alapján, Hamza Gábor – Havas László (2016) fordításában közöli a dolgot.

⁴ A varroi kronológia szerint i. e. 313-ban törölték el a *nexum*ot, C. Poetilius dictatorsága alatt (*ling. Lat.* 7.105.) szemben a liviusi i. e. 326-tal (*A.U.c.* 8.28), illetve a halikarnassosi Dionysios (*Ant. Rom.* 16.5.1-3) és Valerius Maximus (*Memorabilia* 6.1.9) szerinti i. e. 325-tel.

Egy, még ennél is figyelemreméltóbb dolog ment végbe sok idővel korábban, bár az erőszak egy szolgáló testén esett meg. (16.5.1)⁵

Főszereplője egy fiatal fiú, Ποπλιου⁶ fia. Ποπλιου a samnis háború egyik *tribunusa* volt, aki a caudiumi vereséget követően „iga alatt vonult el” (*ὕπὸ ζυγὸν ὑπελθόντων*),⁷ majd szörnyű szegénységbe jutott. A fiú, apja halála után kölcsönt vett fel a temetés fedezésére, ám rokonai cserbenhagyták a törlesztésben, így adósrabszolgáskorba jutott. Fiatal és szép volt (*κομιδῇ νέος ὢν καὶ τῇ ὄψει ὥραϊος*), elvégezte a megszokott munkákat, ellenállt mikor meg nem nevezett hitelezője megparancsolta neki, hogy testének bájait bocsássa rendelkezésére (*τὴν δὲ τοῦ σώματος ὥραν χαρίσασθαι κελευόμενος ἡγανάκτει*). Ennek okán megkorbácsolták, ám elszökött és a Forumra rohant. Ott egy magas helyre állt, ahol sok tanúja volt, majd elbeszélte hitelezőjének kegyetlenségét, megmutatta hátának sebeit. A tömeg felháborodott, a néptribunusok bűnösnek találták a kreditort, majd halálra ítélték. Ezen incidens okán eltörölték az adósrabszolgásgát.

Valerius Maximus⁸ jóval később – nagyjából i. sz. 29 és 31 között – született *Facta et dicta memorabiliájának* egy történetét is (6.1.9) szükséges említeni: Veturius *consul* (aki szégyenletes alkut kötött a samnisokkal) fia, Titus Veturius a családi bukás (*propter domesticam ruinam*) és a súlyos adósság (*grave aes alienum*) miatt arra kényszerült, hogy *nexus*ként törlesszen Publius Plotiusnál. Mivel megbecstelenítésének ellenállt (*quia stuprum pati noluerat*), megvesszőzték (*servilibus ab eo verberibus*), majd sérelmét hírül vitte a *consuloknak*. A *senatus* rendeletére Plotiust bebörtönözték, mert bármilyen helyzetű is a római vér, tiszta akar maradni (*in valicumque enim statu positam Romano sanguini pudicitiam tutam esse voluit*).

1. Propozíció

A dolgozat a *nexum* eltörlésének eddig be nem mutatott, liviusi interpretációját vizsgálja. Az előbbi elbeszélések között megfigyelhetők elemi hasonlóságok: az apától örökölt adósság, a fiatal fiú, akinek szépsége kéjvágyat (*libido*) ébresztett a hitelezőben, az ellenállásért kapott

⁵ Dionysioszt Spelman (1910) szövegkiadása alapján, saját fordításban közöli a dolgozat – magyar fordítás híján.

⁶ Nevét Spelman (1910) kiadása Livius alapján Ποπλιίουρα javítja, míg Jacoby (1885) megjegyzés nélkül hozza a Ποπλιίου alakot.

⁷ Utalás a római köztársaság egyik legnagyobb vereségére, az i. e. 321-es Caudium-szorosbeli ütközetre, bár Liviuszal szemben Dionysios és Valerius a csata utánra helyezi az adósrabszolgáság eltörlését (azaz i.e. 325 előttre a csatát).

⁸ Valerius Maximust Bailey (2000) szövegkiadása alapján, saját fordításban közöli a dolgozat – magyar fordítás híján.

korbácsolás, majd a Forumra való menekülés, végül pedig a *nexum* eltörlése. Ezek Liviusnál sincsenek másként leírva. Legnagyobb hasonlóságuk abban rejlik, amiben a legnagyobb különbséget vélénk felfedezni: a nevekben. Liviusnál L. Papirius a hitelező, C. Publilius az adós. Dionysiosnál Publilius az adós, a hitelező ismeretlen; a *Facta et dicta memorabili*abeli történet főszereplője Veturius consul fia, akinek hitelezője Plotius (neve felidézi bennünk a *gens Plautiát*), azaz mindhárman utalnak a kor nagy *genseire*. Valerius talán Livius ihlette,⁹ de Livius milyen okból vonhatta be az i. e. IV. század két meghatározó *gensét*, a patricius *gens Papiriát* és a plebeius *gens Publiát* egy efféle történetbe? Oakley¹⁰ mindössze érdekességgként jegyzi meg mindezt. Sőt politikai utalást értve a nevek mögé, cáfolhatjuk Lipovsky¹¹ azon kijelentését, hogy a történetben mintha feloldódna a plebeiusok és patriciusok közti ellenállás.

Alföldy¹² és Kleijwegt¹³ egyetértenek abban, hogy Livius a köztársaság megszületésének jelentőségéhez mérte a *nexum* eltörlését, amelynek elbeszélését ekként kezdi: *velut aliud initium libertatis* (a szabadságnak szinte új hajnala; 8.28.1). Egy fontos dolgot viszont nem vizsgálunk: a római történetírás a Város legjelentősebb eseményeinek leírásához drámaian elbeszélte történeteket citált, melyeknek főszereplői többnyire nők voltak.¹⁴ Ennek oka az volt, hogy a római gondolkodás igen szorosan összekapcsolta a nők szexuális tisztaságát a politikummal.¹⁵ E történetek jelenléte Liviusnál forrásainak – a történetíró szerinti – egyre hitelesebbé válásával párhuzamosan csökkennek, lényegében az első dekádra¹⁶ koncentrálódnak.¹⁷ Bár a *nexum* eltörlését kiemelkedően fontosnak tartotta Livius, a történet középpontjába mégis egy fiatal fiút állított – holott az elbeszélés természetéhez inkább illene egy nőalak.

⁹ Valerius Maximus többnyire Ciceróra és Liviusra támaszkodott, akik, ha megnevezve sincsenek is, egyértelműen felfedezhetők egy-egy elbeszélés mögött; Valerius gyakran emelt át tőlük szószerkezeteket, mondatrészeket, vagy teljes mondatokat. Ezt viszont nem mindig pontosan tette: gyakran várta el, hogy az olvasó tisztában legyen más művekkel is, így eltúlozta, átírta a legtöbbek számára ismert történeteket, gondolkodásra készítve olvasóját. A mű nem historiográfiai munka, inkább egy történetírói munkákra épülő *exemplum*-gyűjtemény: nem törekszik a valóság bemutatására, a magával ragadó, drámai történetre annál inkább – bár egyes esetekben meglepően hiteles. Langlands 2008. 160-164.; Welch 2013. 67-74; 80-82.

¹⁰ Oakley 1998. 8.28.1 690.: „It is curious that these *nomina* were born by two of the most famous Romans of the era Q. Publius Philo and L. Papirius Cursor, who were consuls together in 320 and 315, but it is unclear whether this fact has any relevance to the interpretation of the tale.”

¹¹ Lipovsky 1984. 68.: „Interestingly, there is no hint that this matter pits patricians against plebeians; indeed, quite the opposite is true.”

¹² Alföldy 2000. 35.

¹³ Kleijwegt 2013. 33.

¹⁴ Ezen nőábrázolások igen sokfélék lehetnek: a magasztostól (Rhea Silvia) a nemesen át (szabin nők) a tragikusig (Lucretia és Verginia), kiegészítve a melodramatikussal (Tarpeia és Tullia) és a nevetségessel (a két Fabia nővér). Claassen 1998. 79.

¹⁵ Witzke 2016. 254.

¹⁶ VI-X. könyv; munkája tartalom alapján ötkönyves dekádokra és tízönyves pentádokra bontható.

¹⁷ Claassen 1998. 96.

A dolgozatban e két problémát fogjuk körüljárni. Az ezekhez felsorakoztatott érvek alátámasztásához először röviden bemutatjuk a Liviusról, *nexum*ról és *lex Poeteliá*ról kialakult modern tudományos érvrendszerek dolgozat szempontjából releváns álláspontjait. Mivel Livius módszertanával hosszú kötetek foglalkoznak, az *Ab Urbe conditá*nak pedig igen sokféle arca és értelmezési lehetősége van, így a lényegre szorítkozunk. Ezek felhasználásával fogjuk bemutatni a Liviusnál feltűnő nevekből levonható következtetéseket és azt, hogy ezek miként kapcsolódnak az i. e. IV. század történeti kontextusához; illetve azt, hogy a történetben milyen okból tűnhetett fel egy *iuvenis* alakja a korábban megszokott *virgo* vagy *matrona* helyett. Mindkettőt fontos vizsgálni, hiszen egyikről sem írtak korábban.

2. A „próza költője” és az „epikus próza”¹⁸

Ad illa mihi pro se quisque acriter intendat animum, quae vita, qui mores fuerint, per quos viros quibusque artibus domi militiaeque et partum et auctum imperium sit; labente deinde paulatim disciplina velut desidentis primo mores sequatur animo, deinde ut magis magisque lapsi sint, tum ire coeperint praecipites, donec ad haec tempora, quibus nec vitia nostra nec remedia pati possumus, perventum est.

„Minden egyes olvasóm inkább arra figyeljen nagyon jól, hogy milyen volt az élet, milyenek az erkölcsök,¹⁹ és hogy háborúban és békében milyen emberek milyen módszerekkel teremtették meg és tették nagygyá hatalmunkat; majd kövesse figyelemmel, hogy a fegyelem lassú meglazulásával hogyan kezdtek először mintegy eltunyulni az erkölcsök, aztán mind jobban és jobban csúszni, sőt zuhanni lefelé a lejtőn, amíg el nem jutottunk napjainkig, amikor sem hibáinkat, sem azok orvoslását nem vagyunk képesek elviselni.”²⁰

(*Praefatio* 9)

Mineo a *Tite-Live et l'histoire de Rome*²¹ című könyvében vázolja a római történelem Liviusnál megjelenő, átfogó modelljét: ennek alapja két 360-365 éves kör – és egy Augustusszal kezdődő

¹⁸ „Poet in prose” és „prose epic”: Livius első öt könyvének Penguin fordítása, a kötet hátoldalán. Idézi Lipovsky 1984. 1. és Pauw 1991. 33. is.

¹⁹ Mint az idézet számunkra leglényegesebb részének, *mores* fordításának és jelentésének problémájához erre a szöveghelyre vonatkoztatva: Hegyi W. 2018. 11-16.

²⁰ Livius Foster (1919 – I-II. könyv; 1922 – III-IV. könyv; 1924 – V-VII. könyv; 1926 – VIII-X. könyv) szövegkiadásai alapján, idézett fordításait pedig Kis Ferencné (I-IV. könyv) és Muraközy Gyula (V-X. könyv) fordításában, Kopeczky Rita átdolgozásában (2018) fogja közölni a dolgozat.

²¹ Mineo 2006. különösen 67-71.; továbbá: 83-107.

harmadik. A köröknek van egy-egy felívelő és egy-egy lefele tartó ága, három mélyponttal (ahonnan csak Romulus, Camillus és Augustus tudta újból a gyarapodás [*augere*] útján elindítani a Várost), valamint két csúccsal (Servius Tullius és Scipio Africanus).²² A hullámok ívét meghatározza a *concordia* (egyetértés; városon belüli összhang) és a *discordia* (viszály; városon belüli széthúzás). Ezek a polgárok, és különösen az elit magatartásától függenek: felfelé lendíti a *pax deorum* (istenek és emberek közti béke), a *disciplina* (katonai fegyelem), a *fides* (hűség, szavahihetőség), a *pietas* (az istenek, Róma és a család iránti kötelességek teljesítése), a *clementia* (kegyelemgyakorlás), és lefele billenti az *invidia* (irigység, ellenségeskedés), a *licentia* (túl nagy mértékű szabadság: szabadosság), és a *superbia* (gőg). E körök alapja pedig az a társadalmi és politikai dualizmus, ami Livius munkáját mélyen áthatja: a plebeius-patricius, vagy inkább irányító és irányított éles szétválasztása (ennek legismertebb és legszemléletesebb leírása Menenius Agrippa beszédében van: 2.32.8-12).²³ A vezetőktől elvárt *prudentia*²⁴ (tudás, bölcsesség), kiegészül a *continentiával* (önuralom), *clementiával*, *moderatióval* (mértékletesség), *iustitiával* (igazságosság), *fidesszel*, *pietasszal*, *dignitasszal* (méltóság), *gravitasszal* (komolyság), amelyek együtt alkotják a *virtust*, ami szükséges a megfelelő döntések meghozásához és végrehajtásához. Ennek hiányában jelenik meg az *avaritia* (kapzsiság), a *cupiditas* (becsvágy), az *invidia*, a *libido* (kéjvágy) és a *superbia*. Az irányítottaknak kevesebb elvárásnak kellett megfelelniük, ilyen a *modestia* (engedelmesség – a *magistratusoknak* és törvényeknek), a *disciplina* (katonai fegyelem); valamint a *licentia* (szabadosság) elkerülése.

Hoc illud est praecipue in cognitione rerum salubre ac frugiferum, omnis te exempli documenta in inlustri posita monumento intueri; inde tibi tuaeque rei publicae quod imitere capias, inde foedum inceptu foedum exitu quod uites.

²² Romulus, azzal, hogy megalapította a Várost, a fejlődés útján indította el, így az első emelkedő ág Servius Tulliusig tartott (a köztársaság megszületése tehát nem sokkal az első csúcsot követte), utána pedig a hullámvölgyig: a patricius *superbia* és a plebeius *licentia* elszabadulása – valamint a *disciplina* enyhülése – okán a gallok győzelmet arattak, majd jött Camillus. Újból gyarapodni kezdett egészen Scipio Africanusig, amikor le tudták győzni Karthágót, majd a *metus hostilis* megszűnésével, valamint az *avaritia* és *luxuria* térnyerésével újból lefele tartó ág kezdődött, az újabb mélypont pedig a polgárháború volt. Ezt Augustus követte, aki – Camillushoz és Romulushoz hasonlóan – meg fogja mutatni a helyes irányt, így Róma újból felvirágozhat. (Ez egy leegyszerűsített összefoglalása Mineo írásának, gondolatmenete ennél jóval összetettebb.)

²³ Agrippa az ember testéhez hasonlítva mutatta be a város életét: ha a kéz (dolgozók) nem ad ételmet a gyomornak (aki látszólag semmittevőként élvezi, akár a patriciusok), akkor a test erőtlen lesz, elsorvad. A történet értelmezési lehetőségeihez lásd: Mineo 2006. 45-63.

²⁴ Ami a *memoriából* (múlt ismerete), az *intellegentiából* (a valóság értelmezésének képessége) és a *providentiából* (előrelátás) épül fel.

„Leginkább ez az, ami üdvös és gyümölcsöző a történelem megismerésében: az ember mintha valamely messze látszó emlékművön szemlélhetné minden példa [*exemplum*] tanulságait; ki-ki innen válassza ki magának és hazájának, mit kövessen, és mi az, amit kerüljön, mert kezdete is, vége is gyalázatos.”

(*Praefatio* 10.)

Livius elbeszélésének szereplői úgy viselkedtek, mintha olvasták volna az előszót: felismerték az *exemplum*ok erejét,²⁵ ez az erő pedig abban rejlett, hogy minden tettük a *virtus* egy elemét, vagy annak hiányát illusztrálta.²⁶ A Mineo által felsorakoztatott *virtutes* a Város folyamatos változása mellett állandó volt. Róma folyamatosan terjeszkedett és növekedett, de Livius olvasói és történetének szereplői állandóan a múlt felé fordultak követendő példákat keresve. Ezeket adták az *exemplum*ok, amelyekkel példálózni tudott mind a belső, mind pedig a külső közönség.²⁷ Fabius Rullianus parancsszegésekor Papirius Cursor Manlius példáját idézgette (8.30.13; 34.2; 35.9), Fabius Ambustus pedig Tullius Hostiliusszal (8.33.8), Q. Cincinatussal (33.14), M. Camillus és L. Furius incidensével (33.15) példálózott.²⁸ Mindketten megtehették, hiszen az idézett történetek példaértékkel bírnak: a *disciplina* megsértőinek kíméletlen megbüntetésére tanítanak vagy éppen a kegyelemgyakorlásra, *clementiára*. Az efféle idézések jelenetláncokká állnak össze, amelyek Chaplin²⁹ szerint Livius olvasóját segítik a hosszú szövegben való tájékozódásban, hiszen kapaszkodók, vissza-visszatérő biztos pontok. Ezek a láncok – vagy akár a különböző láncszemek is – igen sokfélék lehetnek: nincsenek túlsúlyban a legendás alakok, sőt, szinte egyensúlyban vannak a névtelen mellékszereplőkkel, ahogyan a harctéri eseményekkel, állami és vallási ügyekkel is.³⁰ Az *exemplum*ok viszont nem Livius kreálmányai. Ő nem talált ki történeteket, mindössze a korábbi történetírói munkák

²⁵ Chaplin 2000. 168.

²⁶ Langlands 2006. 79.

²⁷ A fogalmat Chaplin vezeti be (internal audience és external audience): belső közönség alatt Livius történetének szereplőit – akik „közönségként hallgattak” egy beszédet, vagy „néztek végig” egy eseményt –, külső közönség alatt pedig történeti művének olvasóit kell értenünk. Chaplin 2000. 50-52.

²⁸ Az *exemplum*ok eredete a családi történetírásban keresendő: őseiknek egy-egy jelentős cselekedetével állítottak példát a következő generációk számára. Ezáltal alakult ki egy-egy család tagjainak jellemző viselkedése: a Fabiusok türelemmel és időhúzással tudtak legjobban csatát nyerni, a Valeriusok pedig a nép védelmezőiként tűntek fel. Richardson 2015. 180-183.

²⁹ Chaplin 2000. 73-136.: Chaplin, könyvének három fejezetében vizsgál ehhez hasonló eseteket, számos példát idézve bennük.

³⁰ Chaplin 2000. 3.

elbeszéléseit emelte át művébe;³¹ ezekre épültek Livius saját korának erkölceire vonatkozó aggodalmai.³²

A hatodik könyv *praefatio*jában az áll, hogy világosabban és hitelesebben fog beszámolni a történelemről, mint korábbi öt könyvében (*clariora certioraque*; 6.1.3), ám ez Oakley³³ szerint csak a X. könyvtől valósult meg. Az első dekádot tehát különös kritikával kell illetnünk, hiszen nemcsak az ő, saját korára vonatkozó aggodalmait kell lefejtelnünk róla, hanem azoknak az annalista történetíróknak a túlkapásait is, akiknek munkáiból építkezett.³⁴ A túlkapás talán enyhe kifejezés is, hiszen a családi emlékezetre épülő és különböző kútfőktől eredő történetekkel kiegészített *annalesek*re maga Livius is kritikusan tekintett: „véleményem szerint a hagyományt az elhunytak fölött tartott magasztaló beszédek és az ősök szobrainak valótlan feliratai torzították el, mivel minden család magának akarja kisajátítani a fényes tettekből és tisztségekből fakadó dicsőséget, jól álcázott hazugságokkal” (*vitiatam memoriam funebribus laudibus reor falsisque imaginum titulis, dum familiae ad se quaeque famam rerum gestarum honorumque fallenti mendacio trahunt*; 8.40.3).

Lipovsky³⁵ szerint Livius szolgai módon követte forrásainak beszámolóit, átvéve azoknak minden túlzását és kitalációját. Az újabb irodalmak³⁶ valamivel megengedőbbek, szerintük igyekezett kritikusan szemlélni őket, legtöbbször nem csak egy elbeszélését használta fel a történeteknek. Amely leírásokkal végképp nem értett egyet, azokat kihagyta.³⁷ Cornell³⁸ szerint Livius érdeklődést tanúsított ugyanannak az elbeszélésnek többféle leírása iránt, bár ezeket többnyire nem nevezte meg,³⁹ a ritka esetekből mégis kirajzolódik, hogy kik voltak fő forrásai. Ugyanakkor von Ungern-Sternberg⁴⁰ Livius módszertanáról írva hívja fel a figyelmet, hogy komoly összehasonlításokat nem végzett. Többnyire a legrészletesebb leírást követte, azt is csak ritkán nevezte meg, primer forrásokat egyáltalán nem használt – sem az *Annales maximi*, sem *senatusi* feljegyzéseket, sem városi feliratokat. Sőt azt sem zárhatjuk ki, hogy csak az i. e.

³¹ von Ungern-Sternberg 2015. 171-174.

³² Livius Augustus-rezsimmel való viszonyához: Mineo 2006. 322-335.

³³ Oakley 1997. 39.

³⁴ Humm 2015. 343-345.; Stouder 2015. 332-333.; von Ungern-Sternberg 2015. 168; 172; részben ugyan ezt írja Cornell 2013. I. 83.

³⁵ Lipovsky 1984. 1-2.

³⁶ Richardson 2015. 178-180.; Stouder 2015. 330.; von Ungern-Sternberg 2015. 171-172.

³⁷ von Ungern-Sternberg 2015. 168.

³⁸ Cornell 2013. I. 83.

³⁹ A számunkra releváns nyolcadik könyvben kétszer nevezi meg név szerint forrását (egyszer Fabius Pictort [8.30.9] és egyszer Claudius Quadrigarius [8.19.13]), de többször láthatjuk jelét összehasonlításnak, legalábbis az eltérő vélemények említésének (6.3; 11.1-2; 18.2-3; 19.13; 20.6; 30.7-9; 37.3; 40.1-5).

⁴⁰ von Ungern-Sternberg 2015. 167-169.; 171-174.

I. század történetíróinak munkáiból⁴¹ dolgozott, a korábbiakat – így Fabius Pictort, Cincius, Pisot – csak rajtuk keresztül használta fel.⁴²

Mindemellett gyakran saját képére formálta az elbeszéléseket: mivel sokkal jobban érdekelték a jellemábrázolások, az indítékok, a gondolatok és az emberi érzések, mint a csataleírások és pontos számadatok, általában nem a tettek leírásával, hanem beszédekbe, szónoklatokba ágyazva adta elő az *exemplum*okat, akár elődeinél mélyebb üzenettel.⁴³ A gyakran citált mondat szerint Livius „egy történetíró volt, akinek kifejezőeszközei drámaiak voltak”,⁴⁴ elődeit csak stílusukban és szerkesztésmódjukban szerette volna felülmúlni. Viszont a narratíva fölé emelkedő, felidézések által összefonódó *exemplum*-láncok külön-külön is jelentősek, hiszen az *Ab Urbe condita* leírható egy jelenetekből álló hosszú sorozatként, amely jelenetekben Livius a történeti eseményeket koncentrálni mutatja be, a dráma elemeivel díszítve azokat.⁴⁵ Ebben sem kellett úttörőnek lennie, hiszen Róma korai története természeténél fogva drámai volt: tele harcokkal, hőstettekkel és szenvedéssel. Pauw⁴⁶ ír részletesen drámai hatást keltő módszereiről, szerinte Livius beszámolója a tragédia elemeitől vált igazán érdekessé, lehangzóvá és a hallgatóság számára ösztönzővé. A történeteket gondosan kiválasztva, szerkesztve helyezte el – olykor felborítva azoknak kronológiáját – azzal a céllal, hogy az olvasót érzelmileg is bevonják az elbeszélésbe; feloldják az egyébként igen unalmas leírás monotonitását, fenntartva a figyelmet. Ennek oka az volt, hogy Livius hallgatói a szórakozás és erkölcsi felemelkedés reményével érkeztek a *recitatio*ra és nem értékelték volna egy sok forrásból dolgozó, de objektív, díszítetlen, tényszerű szöveget.⁴⁷

Ennélfogva az irodalmi elemek a teljes narratívát végigkísérik: egyformán vannak jelen beszédekben, a képszerű és érzékletes leírásokban, de egészen mélyen, a narratíva szerkezetében is. Nemcsak technikája, de nyelve is a szépírókhoz köti őt, stílusa felülmúlta

⁴¹ Közülük Valerius Antias, Licinius Macer és Tubero Róma teljes történetét, míg Claudius Quadrigarius lehet, hogy csak a gall támadás utáni eseményeket említette.

⁴² Cornell 2013. I. 83-84.; 87.

⁴³ A kérdéshez: Chaplin 2000. 9.; Pauw 1991. 44-45.; Stouder 2015. 333.

⁴⁴ Lipovsky 1984. 7.

⁴⁵ von Ungern-Sternberg 2015. 172.; az elképzelést Claudius Quadrigariustól vette át és fejlesztette tovább.

⁴⁶ Pauw 1991. 33-35.; 44-46. Részletesen tárgyalja Aristotelész *Poeticája* alapján a drámai leírásokat: első elemük az előre nem látott fordulatokkal teli történet, aminek valamiféle konfliktus az alapja (akár külső, akár belső). Második elemük a karakterek kidolgozottsága, akikkel az olvasónak minél inkább azonosulnia kell, hiszen a történet végkifejlete csak így érheti el célját. Harmadik az elbeszélés módja: az, hogy a nyelv és a leírás minél inkább magukkal ragadók legyenek; negyedik az olvasó érzelmi bevonása.

⁴⁷ Claassen 1998. 74.

a korábbi történetírókét: „közismert, hogy Livius Cicero befolyása alatt állt.”⁴⁸ McDonald felidézi bennünk Cicero szavait Róma sivár stílusú történetíróiról (*De Oratore* 2.12.53-63),⁴⁹ akiket hite szerint egy görögökhöz hasonló, irodalmi igényű műnek kellene követnie. Bizonyra ez volt Livius. Pauw⁵⁰ ekként foglalja össze: „Livius történeti munkája kevésbé átfogó, mint Thucydidesé, és kevésbé érdekes, mint Hérodotosé, annak számos kitérőjével.” Így tehát drámai leírásai kiegyensúlyozottak: egyrészt elérte irodalmi céljait érzékletes leírásaiban és az események tömörítésében, másrészt teljesítette történetírói kötelességét, hiszen tisztázni igyekezett a történetírói hagyomány sokféleségét, hitelességre törekedve.

3. Történeti kontextus Liviusnál és Liviuson túl

Lipovsky⁵¹ állítja, hogy Livius felismerte a korszakban uralkodó rendi ellentétek három origóját: a *plebs* művelhető földre tartott igényét, néhány családból álló vezetőrétegének politikai hivatalokra való éhségét, valamint az adósságok terhétől való megszabadulás vágyát. E rendi ellentétek folyamánya a római társadalom két csoportjának (*virī boni et strenui*), a születési és birtokos arisztokráciának, valamint a korlátozott jogokkal bíró polgároknak az éles elválása volt.⁵² Ezt az ellentétet a *virtutes* oldhatta volna fel, annak is különösen két eleme: a patriciusok részéről a *moderatio*, a plebeiusok részéről pedig *modestia*. A patriciusoknak önuralmat kellett gyakorolniuk a kormányzásban, míg a plebeiusoknak a törvényes hatalomnak kellett engedelmeskedniük: Livius szemében ez jelentette a politikai érettség felé vezető utat.⁵³

A földkérdés⁵⁴ Veii annektálása után sem enyhült – hiszen a birtokos elit kezében összpontosultak az egyre gyarapodó birtoktestek. A probléma a Licinius-Sextius-féle

⁴⁸ McDonald 1957. 159.; de lásd továbbá: 159-164; 170-172; Ciceróval vonható további párhuzamok: Mineo 2006. 71-74.

⁴⁹ *Hanc similitudinem scribendi multi secuti sunt, qui sine ullis ornamentis monumenta solum temporum, hominum, locorum gestarumque rerum reliquerunt; [...], talis noster Cato et Pictor et Piso, qui neque tenent, quibus rebus ornetur oratio [...] et, dum intellegatur quid dicant, unam dicendi laudem putant esse brevitatem* („Az írás e módját sokan követték, akik mindennemű ékesítés nélkül csak az időt, a személyeket, helyszíneket és tetteket jegyezték fel; [...] ilyen volt nálunk Cato és Pictor, valamint Piso, akiknek fogalmuk nincs arról, miként kell felékesíteni egy beszédet [...], a lényeg, hogy értsék, s csak egyetlen erényét ismerik el a beszédnek, a tömörségét.” *De Oratore* 2.12.53). A *De Oratore*t Wilkins (1902) szövegkiadása alapján, Kárpáthy (1974) fordításában közöli a dolgozat.

⁵⁰ Pauw 1991. 46.: „Livy's history may be less universal in its application than that of Thucydides, perhaps less interesting than that of Herodotus with its many digressions.”

⁵¹ Lipovsky 1984. 68.: „Livy recognizes debt as one of the three great problems facing the plebs, along with the acquisition of land and political offices.” A *leges Liciniae Sextiae* után az ügy persze árnyaltabb volt, Lipovsky erre nem tér ki.

⁵² Alföldy 2000. 24-27.

⁵³ Lipovsky 1984. 30.

⁵⁴ A földkérdéshez: Alföldy 2000. 34-35.; Bernard 2016. 324-334.; Cornell 1995. 327-330.

törvényekig állandó volt, és kitartott egészen az i. e. 340-es évekig, az *ager publicus* gyarapodásáig. Valós megoldás csak i. e. 312-ben lépett volna életbe, ám a tiszavirágéletű agrártörvény bukását követően még századokig fennmaradt. A hivatalviselés⁵⁵ i. e. 367 után vált lehetővé plebeiusok számára (előtte kettőt viselhettek: i. e. 444-től katonai *tribunusok* i. e. 409-től *questorok* lehettek), majd fokozatosan megjelentek az első közülük kikerülő *magistratusok*, míg i. e. 300-tól *augurrá* és *pontifexszé* is válhattak. A legnagyobb terhet az adósságok jelentették – amik igazán soha nem oldódtak meg –, különösen azért, mert a XII táblás törvény értelmében a nemfizető adós eladható volt a Tiberisen túlra,⁵⁶ sőt akár meg is ölhetette őt hitelezője⁵⁷ (Gellius *Noct. Att.* 20.1.47; XII t. 3.6). E törvény szerint harmadik lehetőség a *nexum* volt.

3.1 A *nexum*

A *nexum*ról alig maradtak fenn források,⁵⁸ egyetlen rövid meghatározását Varro közli (*Ling. Lat.* 7.105.).⁵⁹ Ebből arra következtethetünk, hogy a *nexus* a felvett kölcsön visszafizetéseként önként vállalta a munkabeli törlesztést, amit alátámaszt Livius *nexum inire*⁶⁰ szófordulata is. Ez persze a XII táblás törvényt követő évszázadra vonatkozik. Megkötötték a *per aes et libram*

⁵⁵ A *magistratusok* kérdéséhez: Alföldy 2000. 37.; Cornell 1995. 330-345.

⁵⁶ Cornell szerint a *trans Tiberim* és a *peregre* együttes használata nemcsak Rómán, de a latin szövetségen belüli eladást is ellehetetlenítette. Következtetése szerint a nemteljesítő adóst etruszk területre kellett eladni. Cornell 1995. 281. Ezzel szemben Silver elmélete szerint a XII tábla *trans Tiberim peregre venum ibant* rendelkezése nem csak külföldinek eladást, hanem rómainak bérbeadást is jelenthetett. Silver 2012. 223-224.

⁵⁷ A szakirodalom álláspontjai részben különböznek: az egyik álláspont (Bernard 2016. 328. Cornell 1995. 281., ill. n. 33.) a korai tulajdoncseré és ingatlanadásvétel nehézségeiből indul ki: e szerint a megölés és eladás nem volt lehetséges, helyette nemtörlesztés esetén az adós földje, illetve tulajdona szállt a hitelezőre. A másik álláspont (Silver 2012. 223-224. Testart 2002. 190. Watson 1975. 123. részben Cornell 1995. 281.) a XII táblás törvénynek ad hitelt. Ezek alapján a megölés és eladás lehetősége a *iudicatusok*at és *addictusok*at is arra sarkallhatta, hogy *nexus*ként törlesszenek. Sőt, bizonyos hatvanadik napig fennálló *ius paciscendi* alatt is egy utólagos *nexum*-szerződés lehetőségét kell értenünk. (Kleijwegt meghatározása szerint adósokra vonatkoztatva Livius *iudicatusok* alatt az ítélet hatálya alá esőket értette, akiknek még rendelkezésükre állt a 30 nap türelmi idő; míg *addictusok* alatt azokat, akik már átestek a *manus iniectio*n, át lettek adva hitelezőjüknek. Azaz az eladósodás egymást követő fokai voltak. Kleijwegt 2013. 30. lásd még: Testart 2002. 190., aki szerint jogi értelemben nemcsak a *nexusok*, de az *addictusok* is szabadok maradtak)

⁵⁸ Phillipson szerint a *nexum* volt a római szerződési formák legrégebbike. Phillipson 1968. 1234. Ebből adódott, hogy több formája létezett különböző korokban és párhuzamosan is, ezáltal *nexus* és *nexus* között roppant nagy különbség lehetett, amit a fennmaradt források említettek, de nem láttak át.

⁵⁹ *Liber qui suas operas in servitutem pro pecunia quam debebat <nec tebat>, dum solveret, nexus vocatur.* (*Nexus*nak nevezzük a szabad embert, aki a neki kölcsönzött pénzért cserébe „munkáját szolgaként lekötötte,” amíg fizetett). Page (1951) szövegkiadása alapján, saját fordításban közöli a dolgozat – magyar fordítás híján.

⁶⁰ *Nam etsi unciario fenore facto levata usura erat, sorte ipsa obruebantur inopes nexumque inibant* (bár a kamatot a tőke egytizenketted részére csökkentették könnyítve az adósok helyzetén, a szegényeket a kölcsönösszeg is elnyomta, és *nexumba* léptek; 7.19.5)

szerződést,⁶¹ amely csak úgy volt érvényes, ha mindketten elfogadták annak feltételeit.⁶² Watson⁶³ szerint a kölcsönt felvevő *pater familias* előre megállapodott hitelezőjével abban, hogy ő maga a kölcsön biztosító, megmaradt *sui iuris*, intézhette ügyeit teljesjogú polgárként. Amennyiben a törlesztés megszakadt, a hitelező – hivatalos ítéletet követően – elvezethette őt, hogy ledolgoztassa vele tartozását. Amennyiben ezt megtagadta, vagy elmenekült, *iudicatuss*zá vált. Silver⁶⁴ szerint a hitel felvevője egyből „szolgáló” lett, a törlesztés kezdettől fogva munka formájában történt – amit részben Cornell⁶⁵ is alátámaszt. A másik lehetőség szerint fedezetként maga helyett fiát – vagy valamely *potestas*a alá tartozó férfit – jelölte meg az eladósodott, így bukása esetén a tartozást nem ő dolgozta le. Ez nyilvánvalóan praktikus volt a család számára, hiszen nem a *pater familias*, hanem egy *filius* esett ki a háztartásból, és ő sem teljesen, hiszen a családfő *potestas*a alatt maradt – ahogyan a családfő maga megmaradt volna *sui iuris*. A XII táblás törvény szerint ezt egy dolog oldhatta fel: ha a fiút három különböző alkalommal eladta (ezt Alföldy⁶⁶ úgy értelmezi, hogy „az elszegényedett családfő saját fiait rabszolgaként adta el”, ám Cornell⁶⁷ helyesbíti *nexus*nak való bérbeadásra), megszűnt felette *potestas*a, azaz a *filius* emancipálódott (*Si pater filius ter venum duuit filius a patre liber esto*. „Ha az apa fiát háromszor eladja, a fiú szabaduljon apja hatalma alól;” 4.2b).⁶⁸

3.2 A *lex Poetelia* történeti kontextusa

A *lex Poetelia* lényege nagyjából azzal foglалható össze, hogy egy polgár ne kerülhessen kiszolgáltatott helyzetbe, ne sérülhessen polgári státusa. Ennek első lépése az adós személyén

⁶¹ Ezt alátámasztja a XII táblás törvény is (6.1). Mindketten esküt tettek, az adós a munkával való törlesztésre, a hitelező pedig arra, hogy a törlesztés előre meghatározott időtartamának lejártát követően az adóst elengedi. Ez is hasonlóan történt. Az adós öt tanú jelenlétében kijelentette: „Feloldozom magamat a tartozás alól ezzel a bronzsal és mérleggel”; a bronzrudat a mérlegnek ütötte, majd hitelezőjének adta. (Phillipson 1968. 1233-1234.; Silver 2012. 220.; 226-229. Watson 1975. 111.; 116.) Amennyiben elfogadjuk, hogy egy római polgár mancipálható volt (*A pro* és *contra* érveket lásd: Watson 1975. 119-120.; illetve Cornell 1995. 282-283.) – és a *nexum* megértéséhez egy tágabban értelmezett formáját el kell fogadnunk –, igazat adhatunk Silvernek (Silver 2012. 229.), aki egy *fiducia* szerződésként (visszaadásra – *remancipatio* – kötött adásvétel – *mancipatio*) írja le a *nexum*-szerződést. A hitel összegéért eladta, majd a ledolgozással visszavásárolta magát az adós.

⁶² Kleijwegt 2013. 30. Silver 2012. 227.

⁶³ Watson 1975. 115-118.: négyféle lehetőséget tart lehetségesnek: a harmadik szerint az adós több hitelezőnek tartozott (ebben az esetben a *nexus* vagy egyikük szolgálatába szegődött, aki – *aes*ban – rendezte tartozásait a többi felé, vagy az adós egy teljesen új kölcsönrel, amire már *nexum*-szerződést kötött, kiváltotta korábbi hiteleit); a negyedik lehetőség pedig a *ius paciscendi* alatt kötött *nexum*-szerződés volt.

⁶⁴ Silver 2012. 226.: „Instead of the debtor’s person – his services as a slave – serving as surety for the loan the borrower’s enslavement is the first step in his obtaining the loan and slave labor is the currency in which he is to make repayment.”

⁶⁵ Cornell 1995. 282-283.

⁶⁶ Alföldy 2000. 26.

⁶⁷ Cornell 1995. 283.

⁶⁸ A XII táblás törvényt Zlinszky (2016) szövegkiadása és fordítása alapján közli a dolgozat.

történő végrehajtás betiltása, a vagyonvégrehajtás bevezetése volt (Livius 8.28.8-9). Varro szerint a *nexusok* felszabadulásuk előtt esküt tettek, hogy rendelkeznek végrehajtható vagyonnal (*et omnes qui Bonam Copiam iurarunt, ne essent nexi, dissoluti*; és mindenki, aki *Bona Copia*ra megesküszik, ne legyen *nexus*, felszabadult; *Ling. Lat.* 105.), bár Magdelain szerint⁶⁹ ez mindössze az i. e. 49-es *lex Iulia de pecuniis mutuis, lex Poetiliá*val való hasonlóságából eredő visszavetítés. A *lex Poetilia* eltörölte a *nexum*-szerződést, azaz egy kölcsönt nem lehetett úgy felvenni, hogy annak munkabeli törlesztéséről előre megállapodtak a felek. Ezáltal a törlesztést elbukó polgár a XII táblás törvényben meghatározottak szerint ítéletet követően *iudicatus*sá vált, majd bebörtönözték. Viszont a megegyezésre való joga (*ius paciscendi*) megmaradhatott, így elfogadhatjuk azt a véleményt⁷⁰, ami szerint ekkor még volt lehetősége az adósnak valamilyen formában ledolgoznia tartozását. Kleijwegt⁷¹ szerint i.e. 326 után jelentős változás nem történt, álláspontja szerint egy sokkal lassabb folyamatot kell feltételeznünk: jóval a *Samnis* háború után szorította ki teljesen a rabszolgatartás a hitelt ledolgozó polgárokat a munkaerőpiacról. A *lex Poetiliá*val mindössze a túlkapásokat és törvénysértéseket próbálták enyhíteni.

Ezt részben a *servusok* megjelenése és elterjedése idézte elő: Rómában Veii elfoglalásával elkezdett nagyobb mértékben teret nyerni a rabszolgatartás,⁷² i. e. 357-ben a *vicesima libertatis* ratifikálásakor már jelentős csoporttal kell számolnunk.⁷³ A *nexusok* kiváltására pedig azért volt igény és lehetőség mert a polgárookra szükség volt a *Samnis* elleni háborúban, a kieső munkaerőt pedig a *servus*sá tett hadifoglyok pótolni tudták.⁷⁴ A hódítás tehát megteremtette és kielégítette a rabszolgák iránti keresletet. Az adósságok nem enyhültek, mindössze az adósok státusa változott és helyzetük javult.⁷⁵

⁶⁹ Magdelain 1990. 708-711.: „Le serment de *bona copia*, attes té seulement en ce temps, a été transposé dans le dispositif de la loi Poetelia, comme préalable de la *cessio bonorum* des *nexi*. Et celle-ci n'est qu'une imitation de l'expédient imaginé par la loi *iulia*. [...] Tite-Live mentionne lui aussi cette *cessio bonorum* comme s'il s'agissait d'une antiquité, il ne souffle mot de la procédure d'exécution sur les biens. Comme Salluste, il interprète la loi Poetelia à la lumière de la loi *iulia de pecuniis mutuis*. En conclusion, le serment de *bona copia* et la *cessio bonorum* n'ont rien à voir avec l'histoire des *nexi*.”

⁷⁰ Testart 2002. 190. Ha egyáltalán nem kapott lehetőséget a munkabeli törlesztésre, felmerül a kérdés, hogy az állam képes volt-e felügyelni a rabszolgatartóvá váló társadalmon belül, hogy ki került adósként a dolgozók közé.

⁷¹ Kleijwegt 2013. 36-37.

⁷² Bernard 2016. 325-326.

⁷³ Különösen, ha nem csak a törvény létét fogadjuk el, hanem azt is, hogy a minden rabszolga felszabadítását követően az államnak kötelezően befizetendő összegből megtöltötték a kincstárat (7.16.7).

⁷⁴ Cornell 1995. 333.

⁷⁵ Lipovsky 1984. 69.

3.3. A liviusi kontextus

Liviusnál három helyen tűnnek fel *nexus*ok. Ennek oka persze az is lehet, hogy Livius nyelvezetét sokkal inkább retorikai fordulatok, mint jogi terminusok határozzák meg, adósok alatt is érthetünk *nexus*okat.⁷⁶ I. e. 495-ben egy idős volt-*centurio* jelent meg a Forumon. Miután földjeit feldúlták, jószágát pedig elhajtották a szabinok, kölcsönt vett fel, hogy adóját befizesse. A törlesztést elbukta, így kezdetben földjei, majd teste is hitelezőjére szálltak (2.23.5-6), aki nyomorúságos körülmények közt tartotta őt. Ügye felháborodást keltett: „az adósrabszolgák, bilincsbe verve vagy anélkül,⁷⁷ mindenünnen kitódultak az utcákra, és a polgárok pártfogásáért könyörögtek” (*nexi, uincti solutique, se undique in publicum proripiunt, implorant Quiritium fidem*; 2.23.8); ezt követte a *nexus*ok helyzetének törvényi szabályozása (2.24.6-8), majd annak eltörlése (2.27.1). Végül az első *secessio*: kivonultak a Szent Hegyre (2.32.2). Livius hosszan hallgat, *nexus*okról nem szól százötven évig, mindössze az adósságokról.⁷⁸ I. e. 353-ban a kamatot a tőke egytizenketted részére csökkentették könnyítve az adósok helyzetén, de a szegényeket a kölcsönösszeg is elnyomta, és *nexumba* léptek (*nam etsi unciario fenore facto levata usura erat, sorte ipsa obruebantur inopes nexumque inibant*; 7.19.5). Végül az i. e. 326-os események: a *nexum*ot eltörölték. Időnként hoztak egy-egy rendelkezést, majd Papirius kegyetlensége okán hirtelen a Forumra özönlöttek az emberek, akik aggódtak a saját és gyermekeik helyzete miatt (*tum suae condicionis liberumque suorum respectu*; 8.28.6) – azaz bármelyikükre várható volt hasonló sors –, majd eltörölték a *nexum*ot. Egyértelműen kiderül, hogy Livius Róma egyik legnagyobb problémájaként kezelte az adósságokat, mégis mintha ezt megpróbálná elhallgatni olvasói előtt.

Második pentádjának célkitűzése a római imperializmus kezdetének leírása, a VIII. könyv (i. e. 342 - 322) pedig ennek a legfontosabb része: a latin háborútól (i. e. 340 - 338) mutatja be az

⁷⁶ Kleijwegt 2013. 32.

⁷⁷ Livius (2.23.8) *vinc*tusok alatt a megbilincsel, *solut*usok alatt pedig a meg nem bilincsel *nexus*okat értette, amit részben Watson és különösen Kleijwegt cáfol: ilyen különbség vélhetően nem volt köztük, előbbiek a még törlesztők, míg utóbbiak azok, akik munkájukkal már rendezték a tartozásukat. Kleijwegt 2013. 31. Watson 1975. 115.

⁷⁸ Róluk is csak száz évvel később: i. e. 385-ben Livius megemlíti, hogy a város újjáépítése okán sokan adósodnak el (6.11.9); tudósít róla, hogy M. Manlius, meglátta adósként egy volt *centurió*ját, akit kiváltott (6.14.1-5), majd híres jótéteményéről ír, mikor négyszár embernek kamatmentes kölcsönt adott (6.20.6). Öt évvel később a *censori* összeírásokat nem volt hajlandó nyilvánosságra hozni a *senatus*, nehogy kiderüljön, „hogy a polgárság egyik fele milyen mélyre taszította a másikat” (6.27.3-10). Hasonló események a következő évben: 6.31.1-5; majd az i. e. 376-os rendelkezések (6.35.4): „a kifizetett kamatokat le kellett vonni a tőkéből, és a megmaradt adósságot három év alatt, egyenlő részletekben kell kiegyenlíteni”. 352-ben ötfős bizottságot állítottak fel az adósságok rendezésére (7.21.5-8); i. e. 347-ben „a kamatot a kölcsönösszeg egytizenketted részéről egyhúsznegyedre mérsékeltek, és elrendelték, hogy az adósság negyedrészt azonnal ki kell egyenlíteni”.

eseményeket egy, a samnisok felett aratott győzelemig. Ekkor kapták meg a latinok a polgárjogot (i. e. 338; 8.13.10-14.12), ekkor kezdődött meg a samnis háború (i. e. 326-304). A *plebeiusok* emancipációja egyre közelebb járt beteljesedéséhez, Róma területe egyre gyarapodott. A könyvnek három fókuszpontja van, a *disciplina*, a *moderatio* és a *modestia*;⁷⁹ valamint két igazán fontos – a *disciplinára* épülő –, *exemplum*ként szolgáló jelenetegyüttese. Az első i. e. 340-ben, a latinok elleni háborúban T. Manlius fiának parancsszegése és kivégzése⁸⁰ (7.1-22), valamint Decius Mus jóslatot követő példás önfeláldozása (6.9-10; 9.1-10). Ezt követően Livius leír számos kisebb ütközetet, hosszan értekezik a latinoknak való polgárjog-adásról és egyéb eseményekről. Majd a samnis háború kezdetekor egy másik hosszú *exemplum*: Lucius Papirius és Fabius Rullianus esete (30.1-35.12), ami Manlius történetének a párja – ezt Livius is többször megjegyzi (8.30.13; 34.2; 35.9). A könyv köztes részein két történetet érdemes említeni, amik kilógnak az események láncolatából és a *disciplinára* épülő rendből. Az első a méregkeverő matrónák ügye (18.4-11). Livius i. e. 331-hez egyetlen eseményt jegyzett fel: a Város előkelő asszonyainak némelyikét méregkeveréssel vádolták. Mikor ennek híre eljutott a *consulok*hoz, két asszonnyal megittatták keverményüket, amibe belehaltak; további 170 nőt ugyanezzel a váddal elítéltek. A másik elbeszélés, ami hosszabban megakasztja a haditudósítások és ehhez kapcsolódó események rendjét, az adósrabszolgaság eltörlésének leírása.

4. Az adósrabszolgaság eltörlésének története

Livius történetében (8.28.1-9) egy Lucius Papirius nevű hitelezőhöz került Gaius Publilius adósrabszolgaként, apjától örökölt adóssága miatt (*ob aes alienum paternum nexum dedisset*). A *nexus* életkora (*aetas*) és külseje (*forma*) Papiriusban kéjvágyat (*libido*) és erőszakot (*contumelia*) ébresztett, Publilius életkorának virágára (*flos aetatis*) a hiteltörlesztés váratlan gyümölcsként tekintett (*florem aetatis eius fructum adventicium crediti ratus*): megpróbálta elcsábítani tisztátalan beszédével (*sermo incestus*), majd fenyegetve ráijeszteni (*minis territare*), emlékeztetve helyzetére (*fortuna*). Publiliusban viszont jobban élt szabad születésének tudata (*ingenuitas*), mint jelen – kiszolgáltatott – helyzete (*praesens condicio*).

⁷⁹ Stouder 2015. 334-335.

⁸⁰ Manlius *consul* megtiltotta, hogy engedélye nélkül bárki harcba keveredjen a latinokkal. Azonban fia, T. Manlius az ellenség táborához közelkerült, egy tuscolumi nemessel párviadalba keveredett. Bár ellenfelét megölte, apja szörnyű haragra gerjedt – *consul*i és apai – tekintélye, de különösen a *disciplina* megsértéséért. Manlius lefejeztette fiát: inkább feledkezett meg magáról és családjáról, mint Róma hatalmának alapjáról, a *disciplináról*. A „manliusi parancsnokság nemcsak a kortársakat töltötte el borzalommal, hanem az utókor számára is iszonyú példa lett” (*Manlianaque imperia non in praesentia modo horrenda sed exempli etiam tristis in posterum essent*; 8.7.22).

Papirius megparancsolta, hogy vetköztessék le (*nudari iubet*), majd megvesszőztette (*verbera adferri*). A vesszők által megkínzott fiú (*quibus laceratus iuvenis*) kirohant az emberek közé, majd elpanaszolta hitelezőjének kéjvágyát és kegyetlenségét (*libidinem crudelitatemque [...] faeneratoris*). A Forumon gyűlt embertömeget összetartotta (*cogere*) a Publilius életkorából adódó sajnálat (*aetatis miseratio*), a törvénytelenéségből adódó gyalázat (*indignitas iniuriae*), és a félelem, hogy ez megtörténhetett volna velük és gyermekeikkel is (*tum suae condicionis liberumque suorum respectu*). Innen a Curiához vonultak, a váratlanul összegyűlt tömeg hatására a *consulok* összehívták a *senatust*, majd az emberek a Curiába belépő atyáknak a megkínzott fiú hátát (*laceratum iuvenis tergum*) mutogatták. Ezen a napon megszűnt egyvalaki mértéktelen jogsértése (vagy erőszakossága) miatt a hitel igen erős köteléke (*victum eo die ob impotentem iniuriam unius ingens vinculum fidei*). Megtiltották, hogy béklyóban (*in compedibus*), vagy láncon, kötélén (*in neruo*) tartsák azokat, akik arra nem szolgáltak rá; az adós pedig csak vagyonával, ne személyével feleljen tartozásáért (*pecuniae creditae bona debitoris, non corpus obnoxium esset*): ekként szabadították fel a *nexusokat*, és rendelték el, hogy később senkit ne köthessen *nexum* (*ita nexi soluti, cautumque in posterum ne necterentur*).

5. A történet értelmezési lehetőségei

5.1. A narratívából kilógó korrajz

Liviust olvasva a VIII. könyv számtalan csatajelenetéből és az azokhoz kapcsolódó politikai esetek leírásából teljesen kilóg az adósrabszolgaság leírása. Lucius Papirius a hitelező, Gaius Publilius pedig az adós. Nevük azonosságot mutat a kor két nagy politikusával, Q. Publilius Philóval és L. Papirius Cursorral. Ezt Oakley⁸¹ méltatlanul mellőzi, mindössze megjegyzi, hogy érdekes. Pedig igen mély jelentést láthatunk mögötte. Mindketten tagjai voltak annak a nyolc embernek, akik i. e. 366 és i. e. 291 között meglepően sok hivatalt viseltek,⁸² sőt, a *consuls*ágot i. e. 320-ban, a Caudium-szorosbeli vereséget követően azért viselték közösen Livius szerint, mert ebben az időben nem volt náluk jelesebb hadvezér (*quod nulli ea tempestate duces clariores essent*; 9.7.15). A *nexumot* i. e. 326-ban töltötték el. Az év kezdetén mindkét *consul* távol volt a Várostól, így *dictatort* neveztek ki; az *augurok* viszont megvétózták a döntést – a *tribunusok* szerint azért, mert plebeius lett volna a *dictator* –, így *interregnum* következett.

⁸¹ Oakley 1998. 8.28.1 690.: „It is curious that these *nomina* were born by two of the most famous Romans of the era Q. Publius Philo and L. Papirius Cursor, who were consuls together in 320 and 315, but it is unclear whether this fact has any relevance to the interpretation of the tale.”

⁸² Cornell 1995. 371-372.

Végül a tizennegyedik *interrex consullá* választotta C. Poeteliust és L. Papirius Cursort (8.23.10-17). Az egyik távollevő *consul* C. Publilius Philo volt, akinek a vezetésével a római sereg i. e. 327-ben Neapolis ellen vonult. *Consuli* kinevezését meghosszabbították, sikerei okán az elhúzódó ostromot i. e. 326-ban is ő irányíthatta, ekkor már *proconsul*ként.⁸³ Végül a város római barát elitjének köszönhetően győzelmet aratott – ezzel vette kezdetét a samnisok elleni háború –, majd *triumphust* tartott (8.23.11-12; 25.9-26.7).

Lipovsky⁸⁴ szerint a történetben mintha feloldódna a patriciusok és plebeiusok szembenállása: a fiú megverésén felháborodott tömeg megkapta a *senatus* segítségét; a rendek közti feszültség inkább enyhült, mint erősödött. A nevek mögé politikai tartalmat vonva viszont éppen az ellenkezője rajzolódik ki: Publilius, a plebeius származású, „plebeiuspárti” politikus i. e. 326-ban a *consuli* had élén tartott *triumphust*, abban az évben, amikor a patricius *gens*ből származó Papirius volt a *consul*. Azaz a L. Papirius kéjvágya és kegyetlensége okán eltörölt *nexumot* megszüntető intézkedéseket *consul*ként L. Papirius Cursor mondta ki.

Q. Publilius Philo plebeius származású volt, négyszer *consul*, egyszer *dictator*, valamint ő volt az első plebeius *praetor* i. e. 336-ban (8.15.9).⁸⁵ A század második felének egyik legmeghatározóbb politikusa és sikeres hadvezére, Livius szerint népszerű volt, beszédeiben vádolta az atyákat (*popularis et orationibus in patres criminosus fuit*; 8.12.14), 339-ben pedig megszavaztatta a *leges Publiliae*⁸⁶ három rendelkezését. Az első szerint minden polgárra nézve kötelező volt a néphatározatok betartása⁸⁷ (*plebiscita omnes Quirites tenerent*; 8.12.15); a második elrendelte, hogy a *senatus*nak a *comitia centuriata* szavazása előtt hozzá kellett járulnia az alkotandó törvényhez (*legum, quae comitiis centuriatis ferrentur, ante initum suffragium patres auctores fierent*; 8.12.15); a harmadik szerint pedig az egyik *censort* – de akár mindkettőt is – a *plebeiusok* közül kellett választani (*alter utique ex plebe – cum eo ventum sit ut utrumque plebeium fieri liceret – censor crearetur*; 8.12.16). Ez kedvező volt a népnek, kedvezőtlen a nemeseknek (*secundissimas plebei, adversas nobilitati*; 8.12.14), tehát Publilius

⁸³ Cornell 1995. 352-353.; 360.; 370-371. Ez az első eset, amikor bizonyítható, hogy a *proconsul* vezetése alatt maradhatott a *consuli* sereg, a korábbiak anakronizmus szüleményei.

⁸⁴ Lipovsky 1984. 68.

⁸⁵ Lásd Broughton 1951. (a hivatalviselők évek szerint vannak rendezve, így a dolgozat nem hivatkozik oldalszámokra): *consul*: 339; 327; 320; 315; *proconsul*: 326; *dictator*: 339; *magister equitum*: 335; *praetor*: 336; *censor*: 332. (*quinqueviri mensarii* 352-ben?)

⁸⁶ A *leges Publiliae* kérdéséhez, különösen a *senatus* előzetes jóváhagyásához a *comitia centuriata* határozataihoz: Cornell 1995. 341-342.

⁸⁷ Azaz megerősítette a *lex Valeria Horatiát*.

Philo plebeius származású volt és a patriciusok támadójaként került a történetírói hagyományba.

L. Papirius Cursor,⁸⁸ a második samnis háború győztes hadvezére⁸⁹ is számos tisztséget viselt: ötször volt *consul*, négyszer *dictator*.⁹⁰ Liviusnál élesen elkülöníthető kétféle arca: a IX. könyvben érényeit hangoztatva felmagasztalja, míg a VIII. könyvbeli Fabius-beszédekben rosszabbnál rosszabb tulajdonságokkal jeleníti meg.

Leírása szerint i. e. 309-ben, mikor *dictator* kinevezésére került a sor „senki előtt nem lehetett kétséges, hogy a választás csak Cursor Papiriusra eshet, akinek hadvezéri képességeitől akkoriban a legtöbbet lehetett remélni” (*nec quin Cursor Papirius diceretur in quo tum summa rei bellicae ponebatur, dubium cuiquam erat*; 9.38.9), „kétségtelen, hogy nem volt olyan katonai dicsőség, amelyre ez a férfi rá ne szolgált volna, annyira kitűnt nemcsak szellemi képességeivel, hanem testi erejével is” (*et fuit vir haud dubie dignus omni bellica laude, non animi solum vigore sed etiam corporis viribus excellens*; 9.16.12) és „vitathatatlan, hogy ebben a korban, amely bármely más korszaknál több nagy embert termelt, nem akadt senki, aki egymaga biztosabb támasza lett volna a római hatalomnak, mint ő” (*haud dubie illa aetate, qua nulla virtutum feracior fuit, nemo unus erat vir quo magis innixa res Romana staret*; 9.16.19).⁹¹

A másik arca valamivel korábban, a samnis háború küszöbén – i. e. 325-ben – mutatkozott meg (8.30.1 - 35.12). *Dictator*ként Q. Fabius Maximus Rullianust tette meg *magister equitum*ának, akivel hamar rivalizálásba fordult közös szolgálatuk. Papirius jóslatért Rómába ment, meghagyva Fabiusnak, hogy ez idő alatt maradjon a táborban; ő viszont nyílt ütközetbe bocsátkozott, ami fényes győzelemmel zárult. A Városban mindenki ünnepelte Fabius sikerét, kivéve Papirius, aki kárhoztatta a *dictator* tekintélyének eltiprásáért, a *disciplina* megsértéséért és a jósjelek bizonytalanságának figyelmen kívül hagyásáért – hiszen ő maga ezért utazott Rómába. A haragvó *dictator* a tábor felé tartva szinte minden második szavával Titus Manlius tettét dicsérte (*alternis paene verbis T. Manli factum laudantem*; 8. 30.13). Fabius, az ádáz fiatal (*ferox adulescens*; 8.30.4) Papiriust egy hatalomvágyó, dicsőségre éhes, csaknem hazaárulóként írta le (8.31.2):

⁸⁸ Ő a legvalószínűbb, ám a korszakban jelentős volt még: L. Papirius Crassus (*consul*: 336; 330; *dictator*: 340; *praetor*: 340; 332?)

⁸⁹ Cornell 1995. 354.

⁹⁰ Lásd Broughton 1951.: *consul*: 326; 320; 319; 315; 313; *dictator*: 325; 324; 310; 309; *magister equitum*: 340; 320 *praetor*: 332?

⁹¹ Az itt feltűnő Papirius-leírás Ennius alapján készült. Elliott 2009. 650-653.

Venire amentem invidia, iratum virtuti alienae felicitatique; furere quod se absente res publica egregie gesta esset; malle, si mutare fortunam posset, apud Samnites quam Romanos victoriam esse.

„Íme – mondta –, máris közeledik, magánkívül az irigységtől, feldühödve más bátorságán és szerencsén, tombol, hogy távollétében is ily nagyszerűen harcoltak az államért. Ha megváltoztathatná a szerencsét, jobban szeretné, ha a rómaiak helyett a samnisok győztek volna.”

A kárhoztatás persze jóval hosszabb (8.31.2-9): a fiatal Fabius ragaszkodott dicsőségéhez, egyre vádolva Papiriuszt. „Erre Papirius dűhe még jobban fellángolt: parancsot adott, hogy tépjék le a lovassági főparancsnok ruháit, és készítsék a vesszőket és a bárdokat” (*tunc Papirius redintegrata ira spoliari magistrum equitum ac virgas et secures expediri iussit*; 8.32.10). Fabius a katonák tömegébe menekült, majd Rómába. A *senatus* előtt apja, M. Fabius Ambustus – korábbi *consul* és *dictator*, aki mellett állt *auctoritas* és *maiestas* – a megbocsátás számos *exemplumát* felsorakoztatva kárhoztatta Papirius gögjét és kegyetlenségét (*superbiam crudelitatemque*). Hosszas civódás után a *dictator* engedett: Fabiust életben hagyta. Maga Livius nem foglalt állást.⁹² Papirius anti-Manlius⁹³ alakja csak a Fabiusok beszédeiben jelenik meg, Livius narrációjában mindössze dühösként (8.30.10; 30.12; 32.10), és kissé lobbanékonyként (8.32.10; 33.1) ábrázoltatik: egy régimódi hadvezér, aki hitt a tradicionális *disciplina militaris*ban (8.34.3-11).

Az adósrabszolgaság eltörlésének leírása és a Fabius-Papirius jelenet szinte összeérnek, amint kimondták előbbinek rendelkezéseit (8.28.8-9), *dictatorrá* választották Papirius Cursort (8.29.9-10), majd a samnisok ellen vonult Fabius Rullianusszal (8.30.1).⁹⁴ A két történetet

⁹² Oakley szerint Livius szándékosan hagyja kétségek közt az olvasót, rábízva annak eldöntését, hogy kinek volt igaza. Ezt egy szöveghellyel bizonyítja (8.34.1-2): *stabat cum eo senatus maiestas, favor populi, tribunicium auxilium, memoria absentis exercitus; ex parte altera imperium invictum populi Romani et disciplina rei militaris et dictatoris edictum pro numine semper observatum et Manliana imperia et posthabita filii caritas publicae utilitati iactabantur* („Mellette állt a *senatus* méltósága, a nép pártfogása, a *tribunusok* segítsége, a távollévő hadsereg emléke. A másik oldal a római nép legyőzhetetlen hatalmát emlegette, a katonai fegyelmet, a *dictator* parancsát, amelyet mindig is isteni akarat gyanánt tiszteltek, Manlius parancsnokságát, aki fia iránti szeretetét is alárendelte a közérdeknek”). Oakley 1998. 8.30.1

⁹³ A fogalmat Elliot vezeti be (Elliot 2009. 651.), mivel a történet szinte mindenben megegyezik Manliuséval – sőt, Papirius is többször emlegeti példáját (8.30.13; 34.2; 35.9) –, kivéve az okokat és a végeredményt. Továbbá Chaplin hívja fel a figyelmet, hogy a Manliusszal való összehasonlítás több szinten is releváns. Chaplin 2000. 108-109.

⁹⁴ Ez különösen úgy érdekes, hogy csak Livius helyezi ekkorra az eseményeket: Dionysios (16.5.1-3) és Valerius Maximus (7.1.9) szerint i. e. 325-ben törölték el.

együtt vizsgálva arra a következtetésre juthatunk, hogy a korábban Mineo munkája⁹⁵ szerint bemutatott, *virtutes* alapján felépülő patricius-ideál negatív elemei közül Livius szinte mindet felsorolta valamelyik Papiriusra vonatkoztatva (bár nem mindet a Mineo által általánosságban felhozott terminusokkal, de jelentésükben azonosakkal). A hitelező Papiriusszal kapcsolatban Livius a *libido* (28.1; 2; 5), *crudelitas* (28.1; 5), *contumelia* (durva bánásmód; 28.2), *incestum* (fajtalanság; 28.3) kifejezéseket használja; Papirius Cursor Fabius-incidensében pedig az *invidia*, a *saevio* (kegyetlenkedik értelemben), az *iniuria* (8.33.4), a *vis* (mint erőszak; 8.33.4), a *superbia*, a *crudelitas* (mindkétyszer együtt tűnnek fel: 8.33.11; 33.13, utóbbinál szembeállítva a *moderatio antiquorum*mal), és a *violentia* (8.33.19) jelenik meg. Ezáltal az az érzésünk támad, mintha a kétféle leírás kiegészítené egymást: mindkettő erőszakos jellemet ábrázol, ám előbbit szexuális vágyai, utóbbit pedig a hivatali karriervágya tette azzá.

A két jelenetet összeköti a levetköztetés és megvesszőztetés, ami a *praetor*, a *consul*, és a *dictator* hivattal járó kiváltsága volt.⁹⁶ I. e. 325-ben Papirius Cursornak *dictator*ként tehát hatalmában állt megparancsolni a *lictor*oknak, hogy vesszőzzék meg és fejezzék le Fabius Rullianust. Papirius Cursot az *invidia* és a *superbia* motiválta – legalábbis a Fabiusok szerint – ez okozott felháborodást. Mivel i. e. 326-ban Poetelius Visulus és L. Papirius Cursor voltak a *consul*ok, a *pomerium*on belül csak nekik volt joguk megvesszőztetni egy polgárt. Tehát, amennyiben az olvasó a *nexum* eltörlésekor feltűnő L. Papirius (hitelező), L. Papirius Cursor (*consul*) megtestesítőjeként értelmezi, úgy arra a következtetésre juthat, hogy „jogában állt” a levetköztetés és megvesszőztetés. Amiért megvetés tárgya lehetett az az, hogy a hitelező Papirius *libido* és *incestum* hajtotta. Publilius pedig azzal a Q. Publilius Philóval mutat azonosságot, aki *proconsul*ként a *consuli* sereg vezetője volt és csellel vette be Neapolist, azaz nem harctéri győzelem hozott neki dicsőséget.

Livius leírásából egyértelmű, hogy a Fabius-Papirius jelenetnek többféle hagyománya volt, méghozzá egymástól igen különbözők (8.30.7). A csataleírást követően Livius megjegyzi, hogy Fabius Pictornál⁹⁷ olvasható annak egyik elbeszélése, ahol Papirius alakja igen dicsvágyóként

⁹⁵ Mineo 2006. 67-71.

⁹⁶ A *pomerium*on kívül kiegészült a bárddal való lefejeztetés jogával, mutatva, hogy a hadat vezető hivatalviselő életnek és halálnak az ura. A megvesszőzés persze lehetett az elnyomás szimbóluma is, ha motivációja nem az állam érdekét szolgálta, ahogyan az a *decemvir* Appius Claudiusnál feltűnik (3.37.8; 3.45.7; 3.57.2).

⁹⁷ Annak lehetőségét marginalizáljuk, hogy Pictor csak I. századi történetírókon keresztül használta fel, és ezen a ponton arra sem térünk ki, hogy Fabius Pictor művének kissé módosított latin fordítását használta, ahogyan arra sem, hogy Numerius Fabius Pictor is írhatott egyfajta historiográfiai munkát. Cornell 2013. I. 165-169.

tűnik fel.⁹⁸ Amennyiben a két történet összetartozik, bizonyos forrásuk is azonos. Méginkább alátámasztja a feltételezést, hogy Fabius Pictor a fontos politikai változásokat gyakran jelentéktelen magáneseeményekre vezette vissza,⁹⁹ ahogy talán Lucretia aetiológiai történetét is ő foglalta írásba.¹⁰⁰ Amennyiben Pictor volt mindkét történet megírója, az azt támasztaná alá, hogy Publilius története magában foglalhatott a korra vonatkozó egzakt utalásokat is, hiszen Pictor az események után száz évvel írta meg történeti munkáját; a *gens Fabia* családi emlékezetében – amit ő maga jegyzett le először – élhettek még releváns források: feljegyzett *laudatio funebris*ek, levelek és akár elbeszélések is.¹⁰¹

5.2 Verginia párja: Publilius „Rómát megmentő alakja”

Livius történeteinek drámai szerkesztésmódját Pauw¹⁰² tárgyalja Aristotelész *Poeticája* alapján. A *nexum* eltörlésének elbeszélése a dráma minden kritériumának megfelel: a történetet előre nem látott fordulat határozza meg, konfliktus az alapja, az olvasót érzelmileg bevonja mind a leírás módja, mind pedig a szereplőkkel való azonosulás. Livius azon drámai történeteinek, amelyeknek *stuprum* (megbecstelenítés) áll a középpontjában egyik legfontosabb eleme a közösségre, szabadságra és politikai struktúrákra gyakorolt következménye.¹⁰³ Éppen ezért fontos a belső közönség – mint arra Witzke¹⁰⁴ felhívja a figyelmet –, hiszen a drámaian megírt erőszakos jelenetek a nyilvánosság színpadán játszódnak, ezáltal az erőszakot egy társadalmi

⁹⁸ „A lovassági főparancsnok a roppant öldöklésből zsákmányolt hatalmas mennyiségű fegyvert egy jókora halomba hordatta és elégettette, vagy mert valamelyik istennek tett fogadalma kívánta így, vagy, ha a történetíró Fabiusnak akarunk hinni, azért, nehogy a *dictator* arassa le az ő dicsősége gyümölcseit: hogy ne írástha nevét a zsákmányra, ne vitethesse saját diadalmenetében” (*magister equitum, ut ex tanta caede multis potitus spoliis, congesta in ingentem acervum hostilia arma subdito igne concremavit, seu votum id deorum cuipiam fuit, seu credere libet Fabio auctori eo factum, ne suae gloriae fructum dictator caperet nomenque ibi scriberet aut spolia in triumpho ferret* 8.30.8-9). Oakley és Cornell is felhívja a figyelmet arra, hogy a fegyverek említett feláldozása vallási okból történhetett, hiszen ez bevett szokás volt. Cornell 2013. I. 177-178.; Cornell 2013. III. 33-34. F17; Oakley 1998. 8.30.8-9

⁹⁹ von Albrecht 2003. 281.

¹⁰⁰ Claassen 1998. 88.

¹⁰¹ Cornell 2013. I. 176.; Cornell 2013. III. 34. F17; Fabius Pictor az i. e. III. század közepén született (Oakley szerint i. e. 270-240 között valamikor, de legvalószínűbbnek azt tartja, hogy 255-250 között. Oakley 1997. 22.; Cornell 280 és 260 közé teszi születésének évét. Cornell 2013. I. 162.). Hovatovább Fabius Rullianus volt Fabius Pictor nagy-nagybátyja (Cornell 2013. I. 177.), aki i. e. 295-ig jelen van a liviusi narratívában (Már időse emberként utoljára a gall-samnis-etruszk-umbriai koalíció végső leverésekor vállalja a consulságot 295-ben [10.22.1-9], ugyanazért, amiért 297-ben is [10.13.2-13]) – a fennmaradt könyvek szinte utolsó jelenetéig. Ugyanakkor Chaplin hívja fel a figyelmet arra, hogy Fabius Rullianus esete Q. Fabius Maximus Cunctator és *magister equitum*a, M. Minucius Rufus konfliktusát idézi (22.8.5-18.10; 23.1-30.10), ami sokkal jobban dokumentált, így a történet az annalistikus visszavetítés is lehet, Fabius Pictor tollából. Chaplin 2000. 114.

¹⁰² Pauw 1991. 33-34.

¹⁰³ Langlands 2006. 84.

¹⁰⁴ Witzke 2016. 254.

csoport tudja elítélni, nem csak egyének. Ezáltal eszünkbe jut Verginia esete (3.44.1-3.48.9): történetében a szabad születésű, hajadon *plebeius* lányba beleszeretett App. Claudius.

Hanc virginem adultam forma excellentem Appius amore amens pretio ac spe perlicere adortus, postquam omnia pudore saepta animadvertit, ad crudelem superbamque vim animum convertit.

„Ezt a rendkívüli szépségű, immár nővé serdült lányt a tébolyultan szerelmes Appius ajándékkal, ígéretéssel környékezte meg; mivel azonban látta, hogy szemérmessége minden utat elzár előtte, kegyetlen és erőszakos lépésre szánta el magát.”

(3.44.4)

Hogy Appius magáévá tehesse a lányt, apja távollétében származását illetően megvádoltatta őt egy *cliens*ével, aki azt állította, hogy Verginia egy szolganőjétől született szolganője (*serva sua natam servamque appellans*; 3.44.6).¹⁰⁵ Verginia szabad származását jegyese és anyai nagybátyja igyekezett igazolni, mindhiába. Végül apja, Verginius is hazatért a katonai táborból, ám lányát Appiusnak ítélték. Hogy Verginia becsületét megmentse egy kést ragadott magához a mellette levő hentespultok egyikéről, amivel szívenszúrta lányát. Az eset olyannyira felháborította a népet, hogy elűzték a *decemvireket*.

Az egyén szintjén minden efféle történet a *stuprum*ra összpontosít, azaz arra az egyenlőtlen szexuális együttlétre, ami megrontja áldozatának *pudicitia*ját (erkölcsi tisztaság).¹⁰⁶ A *pudicitia* pedig „a római társadalom többi tagja előtti női önreprezentáció esszenciális részét képezte”,¹⁰⁷ Lucretia esetében a házastársi hűséget – azaz, hogy miként reagált megerőszakolására –, Verginia esetében a szüzességet jelentette, amit neve is idéz.¹⁰⁸ Kettőjük esete tükrözi, hogy e fogalom mit jelent nőkre vonatkoztatva: De la Bédoyère szerint a női *pudicitia* megfeleltethető a férfi *virtutes*nek.¹⁰⁹ Ugyanakkor Aebutius¹¹⁰ is rendelkezett *pudicitia*val, tehát a két fogalom nem teljesen feleltethető meg egymásnak. Esetében másféle jelentést kellett hordoznia, hiszen nem volt házas és Hipsalával szexuális viszonyt folytatott. „Ahogy egy nő számára a *pudicitia*

¹⁰⁵ Hiszen csak az anya státusa számított. Watson 1975. 81-82.

¹⁰⁶ Langlands 2006. 84.

¹⁰⁷ Jancsovcics 2022. 55.

¹⁰⁸ Claassen 1998. 80.

¹⁰⁹ De la Bédoyère 2018. 23.

¹¹⁰ Publius Aebutius hírnevén csorbát kívántak ejtteni, így elküldték őt egy bacchanália szentélybe. Ezt szeretője megakadályozta, majd *consuli* nyomozás kezdődött. A bacchanáliákat betiltották. (39.8.1-19.7)

biztosította szerepének betöltését a társadalomban, mint házas nőnek, aki férjének gyermekeit nevelte, úgy Aebutiusnak és a római fiatal férfiaknak is döntő fontosságú volt a *pudicitia*, hiszen katonaként szolgáltak és mások testét védelmezték.”¹¹¹ Egy férfinak meg kellett őriznie fizikai sértetlenségét és hírnevét, tehát nem engedhetett más férfi kívánságainak. Williams¹¹² a *pudicitia*t – Valerius Maximus alapján – a férfiak és nők jellemének legerősebb alappilléreként határozza meg, a *stuprum*ról pedig hangsúlyozza, hogy nem az áldozat neme, hanem társadalmi státusa, szabad születése volt hangsúlyos: „a *stuprum*, *stuprum* volt, akár férfival, akár nővel szemben követték el.”

A történethez fontos megérteni azokat a protokollokat, amik szerint a római férfiak közti szexuális együttlétek zajlottak. Ennek három indikátora volt, amelyeket Williams¹¹³ rendszerez. Első közülük az *erastes* és az *eromenos*¹¹⁴ megkülönböztetése, ami a legfőbb irányelv volt. Az *erastes* szexuális behatolással fejezte ki felsőbbrendűségét az alárendelt férfivel szemben;¹¹⁵ az *eromenos* pedig, mint „leigázott” elképzelésük szerint elvesztette férfiúi mivoltát, a nők alacsonyabb rendűségével azonosult. A második protokoll a partner társadalmi státusára vonatkozott: a szabad születésű polgárokkal való szexuális együttlét tiltott volt egy római férfi számára, így akár mindkét nemből való rabszolgákkal, prostituáltakkal és nem-polgárokkal létesíthettek kapcsolatot. Ennek emlékeit Plautusnál¹¹⁶ is megtalálhatjuk. Az első megsértése – azaz, ha szexuális behatolás alanyává vált – sértette a férfi identitását, nevetség tárgyává tette őt; a második megszegése, egy szabad születésű római férfival vagy nővel való intim kapcsolat teremtése morális és jogi következményekkel járt. A harmadik efféléket nem vont maga után.

¹¹¹ Langlands 2006. 120-121.

¹¹² Williams 2010. 101.

¹¹³ Williams 2010. 18-19.

¹¹⁴ Williams a „penetrative” és „receptive” szavakat használja, elutasítja az „aktív” és „passzív” kifejezéseket (it is of course untrue to the psychological and physiological complexities of penetrative acts that the receptive partner is merely passive and the insertive partner active), így a dolgozatban a magyarban is használt görög terminusokat alkalmazzuk: „penetrative” helyett az *erastes*, „receptive” helyett az *eromenos*. Az aktív és passzív homoszexualitással való azonosítása Langlands szerint is helytelen, hiszen olyan modern fogalmat próbálna ráerőltetni az ősi jelentésre, amely torzítja annak értelmét. Langlands 2006. 121.

¹¹⁵ Akár egy nővel való együttlét alkalmával tette volna, amit a házasságon belüli alárendeltség legitimált.

¹¹⁶ Három plautusi szöveghelyet érdemes idézni. Elsőként *Pseudolus*ból (1180-1181.), ahol Balliön – a kerítő – mondja a katona szolgájának Zabraxnak: *noctu in vigiliam quando ibat miles, quom tu ibas simul, / conveniebatne in vaginam tuam machaera militis?* (Éjjelente, míg uraddal kettecskén örködtetek, / sokszor úgy esett, hogy görbe kardja épp hüvelyedbe ért?). Másodikként az *Epidicus* rövid dialógusát (63-69.), ahol Stratippoclés szolgája, Epidicus megkérdezi Thespriónt, Stratippoclés fegyverhordozóját, hogy gazdája szerelmes-e a fogságban lévő lányba: *Ep. Amatne istam quam emit de praeda?* / Th. *Rogas?* / *deperit.* / *Ep. Detegetur corium de tergo meo.* / Th. *Plusque amat quam te umquam amavit.* / *Ep. Iuppiter te perdit.* (Ep. Szerelmes abba, kit megvett? / Th. Hogy? / Fülíg!... / Ep. (félhangosan) Le fogja nyúzni hátamról a bőrt! / Th. (gúnyosan) / ...Hát beléd sosem volt annyira...! / *Ep. Hát szakadjon rád az ég!*). Nem szólva a *Curculio* alaphelyzetéről (33-50.), ahol a szolgálólányt (*ancillula*), akibe Phaidromos szerelmes éppen örömlánnyá (*meretrix*) kényszerítenék. Plautus darabjait Leo (1895) szövegkiadása alapján, Bálint (2022) fordításában közöli a dolgozat.

Ez az *eromenos* életkorára vonatkozott: a hagyományban a *puer*, az *adulescens* és a *iuvēnis* szokta őket jelölni, azaz az érett férfiakat (*vir*) kizárták. Ez az időszak nagyjából a pubertáskorral kezdődött (a tizenkettedik és tizennegyedik év között), végét pedig az arcszőrzet megjelenése jelentette (azaz a huszadik év körül). A kettő közötti időszakot nevezték *flos aetatis*nak (fiatalság virága).

Livius történetében nemcsak annyi foglaltatik, hogy *iuvēnis*, hiszen a fiatal *flos aetatis* ébresztette fel Papirius kéjvágát (8.28.3). Azaz életkora csak azért okozhatott *aetatis miseratió*t, mert Publilius fiatalsága okán az *eromenos* szerepét töltötte volna be, ami római polgárként¹¹⁷ egyáltalán nem lett volna elfogadott. A történet hangsúlya valóban eltolódik: bár mindenek kiváltója Papirius kéjvágja volt, de ekkor a legnagyobb gond a szabadszületésű római polgár fizikai sérthetlenségének figyelmen kívül hagyása volt.¹¹⁸ A feldühödött tömeg nem azon háborodott fel, hogy Papirius kishíján nemi erőszakot követett el Publiliuson, hanem azon, hogy a fiú hátát véresre verette; amennyiben a *nexus*ok megmaradtak teljesjogú polgárként, megkötözésük és megverésük is törvénybe ütközött.¹¹⁹ *Pudicitia*ját pedig csak olyan áron tudta megvédeni, hogy vállalta a rajta tett erőszakot. Ezt látjuk Verginia esetében is: becsületét megmentendő apja megölte. Bár a körülmények különböznek, a végeredmény azonos: egy fiatal – *iuvēnis* vagy *virgo* – csak erőszak árán tudott megmenekülni *pudicitia*jának megrontásától. Sőt Lucretia esetében is ugyanezt látjuk, annyi különbséggel, hogy esetében *pudicitia* nem testi, hanem lelki tisztaságot jelentett.¹²⁰

Verginiát és Lucretiát szokás említeni – bár akadnak még mások is,¹²¹ ők a legjelentősebbek –, amikor azokra a nőkre gondolunk, akik Róma történelmében igen nagy szerepet játszottak, akár tettelesen, akár mert erőszak áldozataivá váltak. Witzke¹²² hívja fel a figyelmet arra, hogy a római gondolkodás már a kezdetektől nagymértékben összekapcsolta a nők szexuális státusát a város politikai életével. Publilius politikai státusa azonos volt a nőszereplőkével – hiszen más *potestas*a alatt állt – és a *flos aetatis* felidézésével Livius egyértelművé tette, hogy egy esetleges

¹¹⁷ *postremo, cum ingenuitatis magis quam praesentis condicionis memorem videret* (Végül látva, hogy a fiúban sokkal elevenebben él szabad származásának, mint jelenlegi kiszolgáltatottságának tudata; 8.28.4); továbbá, ha apjától „kaphatott/örökölt” adósságot és *nexus*ként törleszthetett, szabad polgárnak kellett lennie.

¹¹⁸ A kérdéshez lásd Williams 2010. 102.

¹¹⁹ Cornell 1995. 281-282.; Watson 1975. 116-117.

¹²⁰ Jancsovcics 2022. 59-63.

¹²¹ a kérdéshez: Claassen 1998. 80-98.; különösen: 81-82. Az általa idézett legfontosabbak: Rhea Silvia, a sabin nők, Tarpeia, Lucretia, Horatia és Verginia, ám felsorolja az első dekád összes esetét, amiben nőalakok játszanak szerepet.

¹²² Witzke 2016. 250-252.

szexuális együttlét alkalmával az *eromenos* szerepét töltötte volna be, azaz ugyanolyan módon lett volna „leigázva”, mint hasonló esetben egy női szereplő.

5.3. A szabálytalan *exemplum*

eo anno plebei Romanae velut aliud initium libertatis factum est, quod necti desierunt; mutatum autem ius ob unius feneratoris simul libidinem simul crudelitatem insignum

„Ebben az évben a római plebejusok életében a szabadságnak szinte új hajnala köszöntött be: megszüntették az adósrabszolgaságot. A jogszokás megváltoztatására egyetlen hitelező példátlan kegyvágya és kegyetlensége adott okot.”

(8.28.1)

A történet kezdősorai egy *exemplum* bevezetőjét idézik, a *velut aliud initium libertatis* eszünkbe juttatja a második könyv kezdősorait.¹²³ „Mostantól fogva a szabad római nép történetéről számolok be: háborúban és békében véghezvitt tetteiről” (*LIBERI iam hinc populi Romani res pace belloque gestas*; 2.1.1), Livius szemében i. e. 326-ban vált teljessé Róma szabadsága.¹²⁴ Ha az olvasó hét és fél könyv távlatából mindenre nem is, arra bizonyára emlékezett, hogy Lucretia megbecstelenítése és önfeláldozása okán lehet *liberi populi Romani* történetéről írni. Így a Chaplin¹²⁵ által meghatározott *exemplum*-láncoknak egy általa már nem vizsgált formáját látjuk: nem a belső közönség példálózik mások történetével, hanem a narrátor utal vissza egy szófordulattal a köztársaság megszületésére. Ez Verginia történeténél sincs másként, mindössze Livius idézi fel annak bevezetőjében¹²⁶ Lucretia esetét.

Ami igazán feltűnő az az, hogy Lucretia esetét a belső közönség soha nem említi, Livius is mindössze egyszer utal rá, Verginia történetének bevezetőjében. Egy nemzedék alatt eltűnt

¹²³ Bár Oakley 1998. 8.28.1 szerint inkább idézi az adósokat kiváltó Manliust, akit *vindex libertatis*ként aposztrofál Livius, hiszen a köztársaság születése nem hozott szabadságot a *plebeius*oknak: *id vero ita accendit animos ut per omne fas ac nefas secuturi vindicem libertatis viderentur* ("Ezzel aztán annyira felkorbácsolta a szenvedélyeket, hogy az emberek szemmel láthatóan készen álltak szabadságuk megmentőjét minden törvényes vagy törvénytelen tettében követni"; 6.14.10).

¹²⁴ Alföldy 2000. 35.; Kleijwegt 2013. 33.

¹²⁵ Chaplin 2000. 73-136.: példákön keresztül bemutatva.

¹²⁶ *sequitur aliud in urbe nefas ab libidine ortum, haud minus foedo eventu quam quod per stuprum caedemque Lucretiae urbe regnoque Tarquinius expulerat, [...] Ap. Claudium virginis plebeiae stuprandae libido cepit* („Ezt követte a másik gaztett, ezúttal Rómában. Szerelmi vágyból fakadt, és éppoly szörnyű következményekkel járt, mint annak idején Lucretia meggyaláztatása és öngyilkossága, amelynek következtében a Targiniusokat elűzték a Városhoz és a trónról. [...] Appius Claudius buja vágy fogta el egy plebejus szűz iránt.” 3.44.1)

mindenkinek az emlékezetéből, kivéve a narrátoréból.¹²⁷ És nem csak a narrátoréban maradt meg: Chaplin¹²⁸ hívja fel a figyelmet, hogy ha valakivel, akkor Lucretiával példálózott a külső közönség Livius korában.¹²⁹ A *nexum* eltörlésének története tehát az olvasóban felidézte a köztársaság születését, vele együtt pedig Lucretia megerőszakolásának esetét. A párhuzamot erősíti Papirius kéjvágya és kegyetlensége (*libido crudelitasque*), hiszen Brutus beszédét idézi emlékezetünkbe: *vis ac libido Sex. Tarquini* (Sex. Tarquinius erőszakossága és kéjvágya; 1.59.8). Sőt nem csak Lucretiát, hiszen Appius Claudiusnál is feltűnik a *nefas* és *libido* (3.44.1), valamint a *libido* és *violentia* (3.50.9). Hovatovább a három történetet összeköti a rabszolgaság is, hiszen Lucretia mellé egy halott rabszolgát fektetne Tarquinius, ha elárulja őt (2.58.4), Verginiát rabszolgájává kívánja tenni Appius (3.44.6), Publilius pedig Papirius *nexusa*, akit vélhetően státusán aluliként kezelt. Tehát a Verginia-Lucretia *exemplumpár*¹³⁰ kiegészül Publilius történetével, a három így alkot egy *exemplum*-láncot.

Publilius történetének *exemplum*ként való értelmezéséhez egy dolog azonban hiányzik: a végkifejlet, amit érdemes lenne idézni. Bár az elbeszélés kibontakozásakor megismerjük annak erkölcsi tartalmát, hiszen *moderatióra* int; bemutatja a „főhős” szabadságtudatát (*ingenuitas*), ellenfelének *libidóját* és *crudelitasát*;¹³¹ egy dolog mégis hiányzik belőle: Papirius bűnhődése (Valeriusnál bebörtönzik [6.1.9], Dionysiosnál halálra ítélik [16.5.3], csak Liviusnál marad el). Sőt, végsősoron a tanulság is hiányzik belőle. Legfeljebb arra figyelmezteti olvasóját, hogy tartsa magát szabad születésének kiváltságaihoz és ne álljon ellenállni, mert a mindig segítséget nyújtó *ingens vis hominum* (igen nagy embertömeg) oltalmazza majd, és egyben ennek inverzére is figyelmeztet: mindig segítsék az elesetteket. Ezek viszont nem hordoznak valós többletjelentést; mintha Lucretia nem végezne magával és Verginia is életben maradna. A *nexumot* eltörlték, a *nexusokat* felszabadították, az *exemplum* mégis mintha féllábon állna. Ugyanakkor, ha elfogadjuk, hogy a három *exemplum* egy lánc részét képezte, akkor azt is feltételezhetjük – amit Dionysios Liviusztól függetlenül írt története alátámaszt –, hogy valaha ez is egy teljes *exemplum* volt, csak Liviushoz került át csonkaként. Amennyiben viszont egy hosszú történet terjengene a VIII. könyv közepén, teljesen felborítaná annak *disciplinára* és harctéri sikerekre épülő rendjét.

¹²⁷ Chaplin 2000.168.

¹²⁸ Chaplin 2000. 1-2; 168-169.

¹²⁹ Sőt, nem csak az antik Rómában, hiszen hatása akkora volt, hogy még Shakespeare is írt róla: *The Rape of Lucrece* (magyar fordításban *Lucretia*).

¹³⁰ Claassen szerint Lucretia esete Verginiáénak a duplikálása. Claassen 1998. 92.

¹³¹ Az *exemplumok* „protagonist” és „antagonist” szereplői.

5.4 A kutatás egy újabb lehetséges iránya

Mirković¹³² felhívja a figyelmet arra, hogy Verginia esete fontos jogtörténeti vonatkozásaiban: szerinte emléket állít a patriarchális előtti családmódnak, ahol az anya fivére (*avunculus*) bírt *potestasszal* – mint a legközelebbi férfirokon, aki biztosan vérrokon. Érvelésének alapja az, hogy a lányt kezdetben anyai nagybátyja és vőlegénye védte, Verginius csak a történet végén érkezett meg: „az *avunculus* és az apa egymás után jelenik meg a történetben, hiszen a társadalom fejlődésének különböző szakaszaihoz tartoztak.”¹³³ Véleménye szerint ez a történet hivatott szimbolizálni azt a pontot, amikor a plebeiusok átvették a patricius modell szerinti *patria potestast*, tehát ettől fogva volt szükség a *pater familias*ra a család ügyeinek intézéséhez, és innentől volt neki *vitae necisque potestas*. Továbbá azzal, hogy jegyese is védhette azt bizonyítja, hogy a plebeiusoknak még nem volt joga *conubium*ot kötni; sőt álláspontja szerint Verginia történetét éppen azért helyezte ide Livius, mert a *conubium* jogát egy évvel később, i. e. 444-ben kapták meg a plebeiusok – bár ennek feltételezése talán kissé merész a részéről, Livius aligha volt tisztában ilyen mértékben társadalomtörténeti jelenségekkel.

Amennyiben Mirković, helyenként talán nem elég megalapozott elmélete igazolást nyer, és hitelesként fogadjuk el, úgy arra a megállapításra juthatunk, hogy Livius történetében az efféle epizódok, amik a régi rendszerből az újba való átlépést jelzik, magukban hordozzák – persze kódolva – mindkét állapot elemeit (akár ő találta ki, akár valamely forrása, akinek korában homályosan még élt a régi társadalmi struktúra emléke). Amennyiben ezt elfogadjuk, úgy talán annak az álláspontnak¹³⁴ adhatunk igazat, hogy egy *nexus* nem volt *sui iuris*. Ez azt jelenti, hogy egy szabad római polgár is mancipálható volt, azaz a törlesztés idejére hitelezőjének tulajdonává vált. Mivel Publilius története hivatott szimbolizálni ennek leáldozását, hitelezője *mancipiuma* alattként kezelte, ám a tömeg ezen felháborodott. Az i. e. 495-ben felháborodást keltő veterán esete pedig minden bizonnyal egy későbbi történet visszavetítése.

6. Konklúzió

A dolgozat elején felvetett első kérdés, hogy Livius milyen okból említhette a *nexus* eltörlésének történetében a kor két, talán legjelentősebb politikusának, L. Papiriusnak (L. Papirius Cursor) és C. Publiliusnak (Q. Publilius Philo) a nevét. Bár mind a korban, mind

¹³² Mirković 2012. 270-273.

¹³³ Mirković 2012. 271.: „The *avunculus* and the father appear successively in the story, because in reality they belonged to different stages of the social development.”

¹³⁴ A szabad jogainak megtartásához *pro* és *contra* érvek: Watson 1975. 119-120.; illetve Cornell 1995. 282-283.

Liviusnál igen kevés név volt használatban, nem tekinthetjük véletlen egybeesésnek azt, hogy i. e. 326-ban a patricius Papirius Cursor *consul* volt, a plebeius Publilius Philo pedig *proconsul*, és együtt jelentek meg egy efféle történetben. A választ megtaláljuk, ha az elbeszélésben utána következő jelenettel együtt vizsgáljuk: ebben Papirius Cursor parancsba adta, hogy vesszőzzék meg *magister equitum*át, Fabius Rullianust. Ő azonban úgy látta, hogy a *dictatort* pusztán *invidia* és *superbia* hajtotta. Tehát az a két „anti-virtus”, amik a hivatali betöltők számára talán a legnagyobb jellemhibának minősültek. A hitelező Papiriust *libido* – és *incestum* – hajtotta, ezért vált kegyetlenné, ezért vetköztettette le és vesszőztette meg Publiliust. Ígyhát arra a következtetésre juthatunk, hogy a történetek együtt alkotnak egy Papiriust anti-Papiriusszá változtató jelenetpárt. Bizonyára ez a többletjelentés volt az, amit Dionysios észrevett, így Papirius nevét kihagyta a történetből; továbbá ez volt az, amivel Valerius Maximus gondolkodásra indította olvasóját. Tovább erősítheti bennünk ennek képzetét, hogy forrása bizonyára mindkettőnek Fabius Pictor volt, aki számos drámai *exemplum*ot írt.

A felvetett másik kérdés pedig az volt, hogy a történet milyen módon kapcsolódhat a Rómát megmentő nőalakok sorához, különösen Lucretiához és Verginiához. Mivel *nexus*ok csak férfiak lehettek, így nőszereplő nem állhatott az elbeszélésben. Ugyanakkor Publilius társadalmi státusa azonos volt ezen nőszereplőkével, így jogi szempontból azonosnak tekinthetjük őket. Másfelől Publiliusnak is volt *pudicitia*ja, ami egy férfival való szexuális együttlét alkalmával éppen úgy sérülhetett volna, mint egy nőé. Amennyiben Papirius kéjvágya beteljesült volna, Publilius *flos aetatis*ából következik, hogy ő töltötte volna be az *eromenos* szerepet, azaz éppen ugyan úgy lett volna „leigázva”, mint hasonló esetben egy nőszereplő. Nemcsak jogi státusuk volt tehát azonos, hanem szexuális státusuk is. Ebből következik, hogy a Chaplin vázolta *exemplum*-láncok közé nemcsak a Lucretia – Verginia jelenetpár illik, hanem kiegészül a Publilius történettel; ilyen módon csatlakozhat ő is a Rómát megmentő „nőalakok” sorába.

Ugyanakkor Ogilvie¹³⁵ mutat rá, hogy kezdetben Verginia egy névtelen patriciuslány volt, a történet csak idővel változott meg, így nyerte el legkarakterisztikusabb vonását: a szűz plebeiuslány képét. E változtatás által tudták a történetírók plebeius-patricius konfliktussá szerkeszteni az *exemplum*ot, amelyet Jancsovcics¹³⁶ szerint a patriciusok utólag osztottak meg a

¹³⁵ Ogilvie 1965. 2.44-49 477.

¹³⁶ Jancsovcics 2022. 71.

plebeiusokkal.¹³⁷ Ígyhát Publilius története lehetett egy eredetileg is plebeius főszereplővel íródott *exemplum*, amiben a korszakot uraló legfőbb ellentét annyira bújtatottan, a nevekbe ágyazva került ábrázolásra, hogy az Lipovsky¹³⁸ figyelmét is elkerülte.

¹³⁷ Ebből az is következik, hogy az *exemplum*ok bármilyen mélységükben meg tudtak változni. Talán merészen az a következtetés is levonható, hogy egykor élt a történetnek egy olyan verziója, amelynek főszereplője nő volt. Ez a gondolat a kutatásnak egy új irányát határozhatná meg, amely azt tűzi ki vizsgálódásának céljául, hogy nem csak férfiak válhattak *nexussá*, e jelenség csak a későbbi korok racionalizálása és kitalálmánya.

¹³⁸ Lipovsky 1984. 68.

7. Bibliográfia

- Alföldy G. 2000. *Római társadalomtörténet*. Ford. Borhy László. Budapest: Osiris Kiadó. (Eredetileg: Römische Sozialgeschichte. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 1984.)
- Bernard, S. 2016. „Debt, Land, and Labor in the Early Republican Economy.” *Phoenix* 70.3/4: 317-338.
- Broughton, T. R. S. 1951. *The Magistrates of the Roman Republic. Volume I.: 509 B.C. – 100 B.C.* New York: American Philological Association.
- Chaplin, J. D. 2000. *Livy's Exemplary History*. Oxford – New York: Oxford University Press.
- Claassen, J-M. 1998. „The Familiar Other. The Pivotal Role of Women in Livy's Narrative of Political Development in Early Rome.” *AClass* 41: 71–103.
- Cornell, T. J. 1995. *The Beginnings of Rome. Italy and Rome from the Bronze Age to the Punic Wars (c. 1000–264 BC)*. London – New York: Routledge.
- Cornell, T. J. 2013. *The Fragments of the Roman Historians. Volume I.: Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Cornell, T. J. 2013. *The Fragments of the Roman Historians. Volume III.: Commentary*. Oxford: Oxford University Press.
- De la Bédoyère, G. 2018. *Domina. The Women Who Made Imperial Rome*. New Haven – London: Yale University Press.
- Elliott, J. 2009. „Livy's L. Papirius Cursor and the Manipulation of the Ennian Past.” *The Classical Quarterly* 59.2: 650-653.
- Hegyi W. Gy. 2018. *Mos és res publica. Politikai kultúra a köztársaságkori Rómában*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Humm, M. 2015. „From 390 BC to Sentinum: Political and Ideological Aspects” In *A Companion to Livy*. Szerk. B. Mineo, 342-366. Chichester: John Wiley & Sons.
- Jancsovics F. 2022. „*Mentem peccare, non corpus*. A női *pudicitia* helye és képzete a római gondolkodásban.” In *Mathéma Ókortudományi és recepciótörténeti tanulmányok I. Test-Lélek, Saját-Idegen*. Szerk. Juhász D. és Kárpáti B. és Kerti A. E., 55-73. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem Ókortudományi Intézet.
- Kleijwegt, M. 2013. „Debt Bondage and Chattel Slavery in Early Rome.” In *Debt and Slavery in the Mediterranean and Atlantic Worlds*. Szerk. A. Stanziani és G. Campbell, 29-37. London: Pickering & Chatto.
- Langlands, R. 2006. *Sexual Morality in Ancient Rome*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Langlands, R. 2008. „'Reading for the moral' in Valerius Maximus: the case of «severitas»” *The Cambridge Classical Journal* 54: 160-187.
- Lipovsky, J. 1984. *A Historiographical Study of Livy. Books VI-X*. Salem: AYER Company.
- Magdelain, A. 1990. *Jus imperium auctoritas. Études de droit romain*. Rome: École Française de Rome.
- McDonald, A. H. 1957. „The Style of Livy.” *JRS* 47.1/2: 155-172.

- Mineo, B. 2006. *Tite-Live et l'histoire de Rome*. Paris: Klincksieck
- Mirković, M. 2012. „Kinship and Social Structure of Early Roman Society. Substitution in Function – the Father and the Son” *Анали Правног факултета у Београду* 3: 265-278.
- Oakley, S. P. 1997. *A Commentary on Livy, Books VI-X.: Volume I. Introduction and Book VI*. Oxford: Oxford University Press.
- Oakley, S. P. 1998. *A Commentary on Livy, Books VI-X.: Volume II. Books VII. and VIII.* Oxford: Oxford University Press.
- Ogilvie, R. M. 1965. *A Commentary on Livy. Book I–5*. Oxford: Oxford University Press.
- Pauw, D. A. 1991. „The dramatic elements in Livy's history.” *AClass* 34: 33-49.
- Phillipson, D. E. 1968. „Development of the Roman Law of Debt Security.” *Stanford Law Review* 20.6: 1230-1248.
- Richardson, J. H. 2015. „The Complications of Quellenforschung: The Case of Livy and Fabius Pictor” In *A Companion to Livy*. Szerk. B. Mineo, 178-189. Chichester: John Wiley & Sons.
- Silver, M. 2012. „The Nexum Contract as a "Strange Artifice” *RIDA* 59: 217-38.
- Stouder, G. 2015. „From 390 BC to Sentinum: Diplomatic and Military Livian History” In *A Companion to Livy*. Szerk. B. Mineo, 329-341. Chichester: John Wiley & Sons.
- Testart, A. 2002. „The Extent and Significance of Debt Slavery.” *Revue française de sociologie* 43: 173-204.
- von Albrecht, M. 2003. *A római irodalom története. I. Ford. Tar Ibolya*. Budapest: Balassi Kiadó. (Eredetileg: *Geschichte der römischen Literatur*. München: K. G. Saur Verlag, 1992).
- von Ungern-Sternberg, J. 2015. „Livy and the Annalistic Tradition” In *A Companion to Livy*. Szerk. B. Mineo, 167-177. Chichester: John Wiley & Sons.
- Watson, A. 1975. *Rome of the XII Tables. Persons and Property*. New Jersey: Princeton University Press.
- Welch, T. 2013. „Was Valerius Maxumus a Hack?” *AJPh* 134.1: 67-82.
- Williams, C. A. 2010. *Roman Homosexuality*. New York: Oxford University Press.
- Witzke, S. S. 2016. „Violence against Women in Ancient Rome. Ideology versus Reality” In *The Topography of Violence in the Greco-Roman World*. Szerk. G. G. Fagan és W. Riess, 248-274. Ann Arbor: University of Michigan Press.